

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)

Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України

Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини

7(179)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — заступник начальника управління — начальник відділу управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 *Хронологія подій* *Timeline*

3 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

3 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraphs 1, 2 of paragraph 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the first half of 2015

14 *Судова статистика* *Judicial Statistics*

14 **Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)**

Analysis of administration of justice by the courts of general jurisdiction in 2014 (under the judicial statistics)

30 *Науково-практичний коментар* *Scientific and Practical Commentary*

30 **Андрушко П.П., Задоя К.П. Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України**

Andrushko P.P., Zadoya K.P. Review of the court decisions on the ground prescribed in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 445 of the Criminal Procedural Code of Ukraine: problems of interpretation of the essence of authority of the Supreme Court of Ukraine

40 *Із зарубіжного досвіду* *From Foreign Experience*

40 **Короткевич М.Є., Пушкар П.В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини**

Korotkevych M.Y., Pushkar P.V. Issue of the court's obligation to secure observance of the right to liberty and security of person in the light of the case law of the European Court of Human Rights

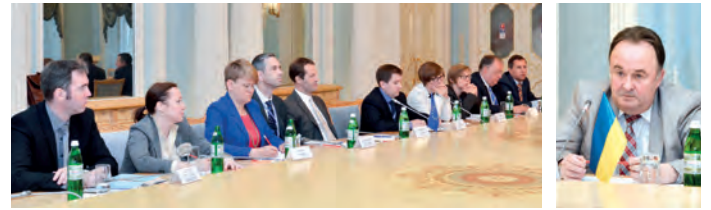

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

25

червня

«Ми маємо створити таку модель судової влади, яка відповідає б і потребам суспільства, і стандартам ЄС», — наголосив заступник Голови Верховного Суду України **Валентин Барбара** під час зустрічі у Верховному Суді України з представниками Консультативної місії ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України та департаменту кризового врегулювання та планування Європейської служби зовнішньої діяльності.

19

червня

Заступник Голови Верховного Суду України **Марина Кліменко** взяла участь у відкритті проекту Ради Європи (РЕ) і Європейського Союзу (ЄС) «Консолідація розробки реформ у сфері юстиції в Україні». У вітальному слові вона підкреслила важливість та актуальність надання експертної підтримки реформ у сфері юстиції в Україні.

Цього дня завершився навчальний візит представників судової влади України, серед яких були і судді Верховного Суду України **Галина Канигіна**, **Єлизавета Ковтюк** та **Людмила Охрімчук**, до Європейського суду з прав людини. У м. Страсбурзі (Французька Республіка) в рамках співробітництва з Координатором проектів Організації з безпеки і співробітництва в Європі в Україні представники найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції нашої держави обговорили стан реформування правосуддя в Україні у контексті відповідності стандартам та рекомендаціям РЕ.

1

липня

На засіданнях судових палат Верховний Суд України зробив правові висновки у справах про: стягнення відносно вартості зелених насаджень; скасування розпорядження, визнання недійсним державного акта на право власності на землю, повернення земельної ділянки, зобов'язання скасувати державну реєстрацію акта та внесення змін до державного земельного кадастру.

З повним текстом постанов Верховного Суду України у цих справах можна ознайомитися на офіційному веб-сайті Суду.

2-3

липня

Суддя Верховного Суду України **Ігор Самсін** взяв участь у пленарному засіданні Європейської комісії з питань ефективності правосуддя у м. Страсбурзі (Французька Республіка), на якому доповів про законодавчі зміни у сфері судоустрою в Україні.

23

червня

Суддя Верховного Суду України **Богдан Пошва** під час семінару з обговорення питань застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у зв'язку з вчиненням ними корупційних злочинів наголосив на тому, що процес практичної імплементації в Україні нового антикорупційного законодавства потребує консолідації зусиль усіх державних органів. Захід було організовано проектом Організації економічного співробітництва та розвитку з протидії корупції в Україні.

3

липня

На черговому засіданні Пленум Верховного Суду України постановив звернутися до Конституційного Суду України з конституційними поданнями щодо відповідності (конституційності) нормам Конституції України: Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»; положень ч. 3, абз. 4 та речення першого абз. 6 ч. 5 ст. 141 Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» у взаємозв'язку з положеннями підпункту 5 п. 2, п. 17 розд. I, п. 5 розд. III Закону України від 2 березня 2015 р. № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» стосовно звуження гарантій матеріального забезпечення та соціального захисту суддів у відставці; положень підпункту 164.2.19 п. 164.2 ст. 164 Податкового кодексу України.

Зазначені конституційні подання внесено до Конституційного Суду України.

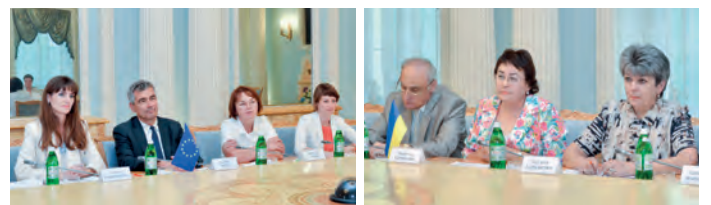
24-25

червня

На засіданнях судових палат Верховний Суд України зробив правові висновки у справах про: відшкодування збитків; визнання дій незаконними та зобов'язання вчинити певні дії; визнання рішення селищної ради і державного акта на право власності на землю недійсними та визнання права власності на земельну ділянку; знесення самостійного будівництва; скасування рішень сільської ради, визнання державних актів на право приватної власності на земельну ділянку недійсними; виселення з гуртожитку.

З повним текстом постанов Верховного Суду України у цих справах можна ознайомитися на офіційному веб-сайті Суду.

У роботі Національної конференції з питань пробації для неповнолітніх «Моделі та пробаційні програми в контексті нового законодавства», що відбулася у м. Києві в рамках реалізації проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», взяла участь суддя Верховного Суду України **Тетяна Таран**. У вітальному слові вона зауважила, що обговорювані питання є надзвичайно актуальними саме тепер, у зв'язку з прийняттям 5 лютого 2015 р. Закону України «Про пробацію», який набрав чинності 27 лютого 2015 р. і вводиться в дію у серпні цього року.

Як уже повідомлялося, в середині червня Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** відвідав з робочим візитом Раду Європи (РЄ). Під час його зустрічей з головою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) **Діном Шпільманом**, головою департаменту виконання рішень ЄСПЛ **Женев'єв Майєр**, секретарем Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) **Томасом Маркертом**, головою департаменту з питань правосуддя та правового співробітництва Генерального директорату з прав людини і верховенства права РЄ **Ханне Юнкер**, співсекретарем Консультативної ради європейських суддів та Консультативної ради європейських прокурорів **Арташесом Мелікяном** обговорювалося широке коло питань щодо реалізації в Україні судової реформи, у тому числі системи суддівської відповідальності з огляду на рішення ЄСПЛ у справах «Олександр Волков проти України» та «Салов проти України»

«Позиція Верховного Суду України є незмінною: судова система в Україні має бути простою, зрозумілою і доступною для громадян», — Голова Верховного Суду України ЯРОСЛАВ РОМАНЮК

Під час зустрічей з керівництвом та представниками органів РЄ Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк вкотре підтвердив готовність Верховного Суду України усіма можливими засобами сприяти створенню у нашій державі такої моделі судочинства, яка б відповідала найвищим європейським стандартам. Наміри ЄСПЛ сприяти діалогу з верховними судами держав-членів РЄ через створення мережі обміну інформацією, зауважив Ярослав Романюк у розмові з головою ЄСПЛ Діном Шпільманом, безперечно сприятимуть застосуванню Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) національними верховними судами. Ярослав Романюк наголосив також на важливості Протоколу № 16 до Конвенції та принципу субсидіарності, згідно з яким дотримання положень Конвенції покладається передусім на національні суди, і провідну роль у цьому процесі відіграють саме верховні суди.

Одним із найболючіших питань є невиконання в Україні судових рішень, у тому числі ЄСПЛ. Відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції держава-член РЄ бере на себе зобов'язання виконувати рішення ЄСПЛ. Від громадян України до цього Суду надійшло понад 13 тис. звернень, значна частина яких стосується невиконання рішень ЄСПЛ, зазначив під час зустрічі з Ярославом Романюком голова ЄСПЛ Дін Шпільман висловив також переконання щодо важливості застосування практики ЄСПЛ у судовій практиці в Україні.

— Ми зацікавлені в популяризації рішень ЄСПЛ, — наголосив Голова Верховного Суду України, — оскільки це дозволить зменшити кількість звернень громадян

України до ЄСПЛ. Ярослав Романюк також поінформував про розширення повноважень Верховного Суду України, правовий висновок якого є обов'язковим для всіх судів загальної юрисдикції, що дозволяє Верховному Суду України спрямовувати судову практику в єдине русло відповідно до практики ЄСПЛ.

Під час зустрічі за участю голови департаменту виконання рішень ЄСПЛ Женев'єв Майєр наголосувалося на великій кількості не виконаних нашою державою рішень, 30 % з яких перебуває на контролі Комітету міністрів РЄ. Женев'єв Майєр наголосила, що настав час для вирішення цього питання шляхом проведення реформ, зокрема, інституційних змін у судовій системі України. На її переконання, провідну роль у застосуванні рішень ЄСПЛ та стандартів, визначених положеннями Конвенції, а також у розв'язанні системних проблем у цій сфері має відігравати саме Верховний Суд України.

Зменшенню кількості звернень громадян України до ЄСПЛ могла б сприяти у разі запровадження проста, зрозуміла і доступна для людей триланкова система судоустрою, — наголосив Голова Верховного Суду України. На сьогодні ж у нашій державі, зауважив Ярослав Романюк, крім Верховного Суду України, єдність судової практики забезпечують ще три вищі спеціалізовані суди, а це, переконаний він, не сприяє однаковому застосуванню чинного законодавства судами нижчого рівня, і, як наслідок, зменшенню звернень наших співгромадян до ЄСПЛ. Позитивом же у захисті прав людини на національному рівні, на думку Ярослава Романюка, є розширення повноважень Верховного Суду України після ухвалення

Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд».

— Зрозуміло, що реформування системи судової влади в Україні поліпшить ситуацію, і, хоча істотних змін поки не спостерігається, можна констатувати, що обрано правильний напрям, — зауважив під час зустрічі з Ярославом Романюком секретар Венеціанської комісії Томас Маркерт, відзначивши позитивну роль щодо надання Верховному Суду України повноважень із забезпечення, зокрема, єдності судової практики. На переконання Голови Верховного Суду України, нинішня система судочинства значно ускладнює ситуацію. І саме модель судової системи на цьому етапі здійснення реформування системи судочинства, за словами Ярослава Романюка, є найбільш дискусійним питанням.

Голова департаменту з питань правосуддя та правового співробітництва Генерального директорату з прав людини і верховенства права РЄ Ханне Юнкер під час зустрічі з Головою Верховного Суду України зосередила увагу на тому, що у Європі на сьогодні спостерігається тенденція переходу від спеціалізації судів до спеціалізації суддів, що актуально і для України. На переконання Ярослава Романюка, саме спрощена триланкова система судочинства здатна, насамперед, забезпечити доступність суду для українських громадян і прогнозованість судових рішень.

Під час робочого візиту Голови Верховного Суду України до РЄ, який відбувався в рамках проекту РЄ «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні», обговорювалися і питання атестації та незалежності суддів.

— Незалежність суддів — не привілей, а гарантія ефективності правосуддя, — зауважив під час розмови з Головою Верховного Суду України співсекретар Консультативної ради європейських суддів та Консультативної ради європейських прокурорів Арташес Мелікян, наголосивши на необхідності забезпечити відповідність міжнародним стандартам, зокрема, процедури оцінювання суддів в Україні. На його переконання, легітимність судді працюють роботою.

Ярослав Романюк також взяв участь у роботі круглого столу з питань конституційної реформи в Україні, співорганізаторами якого були проекти: РЄ — «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні» та Організації з безпеки і співробітництва в Європі — «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя».

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.

Спори про право власності та інші речові права

1. Відповідно до ч. 1 ст. 388 ЦК України якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

За змістом цієї норми закону майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення третейського суду, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 28 січня 2015 р. у справі № 6-218цс14; від 24 червня 2015 р. № 6-251цс15*).

2. Згідно з ч. 3 ст. 376 ЦК України право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно.

До початку реалізації права на забудову конкретної земельної ділянки особа зобов'язана у встановленому порядку набути право власності або користування на цю земельну ділянку.

Особа, яка здійснила самочинне будівництво об'єкта на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, не може набути право власності на нього в порядку ст. 331 ЦК України.

У справі, яка переглядалася, суд, установивши, що відповідачі здійснювали реконструкцію об'єктів нерухомості, розташованих на земельній ділянці, яка не була їм надана у встановленому порядку під уже збудоване нерухоме майно, дійшов помилкового висновку про наявність правових підстав для визнання за відповідачами права власності на спірні об'єкти нерухомості відповідно до положень ст. 331 та ч. 3 ст. 376 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-225цс14*).

3. Частиною 1 ст. 328 ЦК України передбачено, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів.

У ст. 331 цього Кодексу міститься загальне правило, відповідно до якого право власності на новостворене нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації прав на нерухоме майно після завершення будівництва та прийняття його в експлуатацію.

За правилами ст. 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує його право власності.

На час укладення сторонами договору про фінансування будівництва правовідносини щодо залучення коштів фізичних осіб з метою фінансування будівництва, порядку управління цими коштами регулювалися законами України від 19 червня 2003 р. № 978-IV «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність».

Ні вказаними нормами, ні нормою ст. 331 ЦК України не передбачено виникнення права власності на новостворений об'єкт нерухомості на підставі судового рішення.

Порядок оформлення права власності на об'єкт інвестування після прийняття такого об'єкта до експлуатації встановлено зазначеними нормами.

З урахуванням того, що забудовник відповідно до умов договору інвестування передав за актом позивачці нежитлові приміщення та звернувся до виконавчого комітету із заявою про оформлення права власності за інвесторами, а виконавчий комітет ухвалив рішення про оформлення права власності за інвесторами, висновок суду про необхідність захисту прав позивачки шляхом визнання за нею права власності на новостворене майно на підставі ст. 392 ЦК України не можна визнати обґрунтованим.

Таким чином, з огляду на те, що відповідно до ст. 328 ЦК України набуття права власності — це певний юридичний склад, з яким закон пов'язує виникнення в особи суб'єктивного права власності на певні об'єкти, суд при застосуванні цієї норми повинен встановити, з яких саме передбачених законом підстав чи в який передбачений законом спосіб позивачка набула права власності на спірний об'єкт та чи підлягає це право захисту в порядку, передбаченому ст. 392 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 18 лютого 2015 р. у справі № 6-244ц14; від 24 червня 2015 р. № 6-318 ц15*).

4. Відповідно до вимог статей 330, 388 ЦК України якщо майно було предметом судового розгляду про визнання іпотечного договору дійсним і за рішенням суду право власності на нього визнано за іншою особою, проте справжній власник не був стороною зазначеного правочину, не був учасником судового розгляду, і майно відчужено поза волею власника, то права власності на майно добросовісний набувач не набуває, оскільки це майно може бути в нього витребуване. Право власності справжнього власника в такому випадку презюмується і не припиняється із втратою ним цього майна (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-1ц15*).

5. Передбачений ст. 391 ЦК України спосіб захисту — усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном — підлягає застосуванню у тих випадках, коли між позивачем, який є власником майна, і відповідачем, який користується спірним майном, не існує договірних відносин щодо цього

майна і майно перебуває у користуванні відповідача не на підставі договору, укладеного з позивачем (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 травня 2015 р. у справі № 6-92ц15*).

6. Визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва, не прийнятого в експлуатацію, в судовому порядку нормами ЦК України чи іншими нормативними актами не передбачено (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 травня 2015 р. у справі № 6-159ц15*).

7. У разі виникнення спору стосовно набуття майна або його збереження без достатніх правових підстав договірний характер спірних правовідносин виключає можливість застосування до них судом положень ч. 1 ст. 1212 ЦК України, у тому числі й щодо зобов'язання повернути майно позивачу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-100ц15*).

8. Згідно з ч. 2 ст. 625 ЦК України передбачено обов'язок боржника, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 11 ЦПК України).

Відмовляючи в задоволенні позову про стягнення заборгованості за договором купівлі-продажу та надаючи правову оцінку укладеному договору, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, вийшов за межі заявлених позивачем вимог і дійшов помилкового висновку про те, що з відповідки на користь товариства не підлягають стягненню грошові кошти згідно з чинним договором.

Отже, суд касаційної інстанції, порушуючи вимоги ч. 2 ст. 625 ЦК України, необґрунтовано погодився з висновком суду першої інстанції щодо відсутності підстав для стягнення з відповідача суми боргу за договором купівлі-продажу, який є чинним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-276ц15*).

9. Згідно із ч. 7 ст. 376 ЦК України в разі істотного відхилення від проекту, що суперечить

суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм і правил суд за позовом відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування може постановити рішення, яким зобов'язати особу, яка здійснила (здійснює) будівництво, провести відповідну перебудову. Якщо проведення такої перебудови є неможливим або особа, яка здійснила (здійснює) будівництво, відмовляється від її проведення, таке нерухоме майно за рішенням суду підлягає знесенню за рахунок особи, яка здійснила (здійснює) будівництво. Особа, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, зобов'язана відшкодувати витрати, пов'язані з приведенням земельної ділянки до попереднього стану.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Разом з тим, згідно з ч. 2 ст. 4 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім

спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають, зокрема, у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій.

Розглянувши спір у порядку цивільного судочинства, суд першої інстанції, з висновком якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, залишив поза увагою, що позивач — Інспекція державного архітектурно-будівельного контролю — звернувся до суду як суб'єкт владних повноважень на виконання владних управлінських функцій зі здійснення архітектурно-будівельного контролю у зв'язку з порушенням забудовником вимог законодавства з питань будівництва, містобудування та архітектури, та не перевірів, що відносини між сторонами є публічно-правовими й зазначений спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства, передбаченому КАС України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-381цс15*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Виходячи з того, що відповідно до ст. 3 ЦПК України та ст. 15 ЦК України у порядку цивільного судочинства підлягає захисту саме порушене право, суд повинен встановити, чи дійсно порушує право орендодавця відсутність у договорі оренди умов, передбачених ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі», визначити істотність цих умов, а також з'ясувати, у чому саме полягає порушення законних прав орендодавця (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 21 січня 2015 р. у справі № 6-215цс14; від 4 лютого 2015 р. у справі № 6-233цс14*).

2. Стаття 33 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV) об'єднує два випадки пролонгації договору оренди.

Так, у ч. 1 ст. 33 цього Закону передбачено, що по закінченню строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк.

Реалізація зазначеного переважного права на поновлення договору оренди можлива лише за умови дотримання встановлених цією нормою

певної процедури і строків (частини 2—5 цієї статті).

Для застосування ч. 1 ст. 33 Закону № 161-XIV та визнання за орендарем переважного права на поновлення договору оренди необхідно встановити такі юридичні факти: орендар належно виконує свої обов'язки за договором; орендар до спливу строку договору повідомив орендодавця у встановлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору оренди землі на новий строк; до листа-повідомлення про поновлення договору оренди землі орендар додав проект додаткової угоди; орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень та своє рішення.

Частиною 6 ст. 33 Закону № 161-XIV передбачена інша підстава поновлення договору оренди, а саме у тому разі, якщо орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після закінчення строку договору оренди і за відсутності протягом одного місяця після закінчення строку договору листа-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди землі такий договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором.

Для поновлення договору оренди землі з підстав, передбачених ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV, необхідна наявність таких юридичних фактів: орендар продовжує користування виділеною земельною ділянкою; орендар належно виконує свої обов'язки за договором; немає письмового повідомлення орендодавця про відмову в поновленні договору оренди; сторони укладають додаткову угоду про поновлення договорів оренди.

Аналіз зазначених правових норм дає підстави для висновку про те, що порушення переважного права орендаря, яке підлягає захисту відповідно до ст. 3 ЦК України, матиме місце при укладенні договору оренди:

– із новим орендарем при отриманні письмового повідомлення попереднього орендаря про намір реалізувати переважне право;

– у випадку недосягнення згоди щодо плати за новим договором та інших умов договору з іншим наймачем на більш сприятливих умовах та укладення з ним договору, на тих самих умовах, які запропоновані попереднім наймачем при реалізації переважного права;

– укладення договору з новим орендарем за умови, що підставою відмови попередньому орендарю у поновленні договору оренди було повідомлення орендодавця про необхідність використовувати об'єкт оренди для власних потреб.

Встановивши факт належного виконання орендарем умов договору оренди; дотримання ним строків та процедури повідомлення про намір реалізувати своє переважне право на поновлення договору оренди на новий строк; ненадіслання орендодавцем у встановлений законом строк відмови у поновленні договору на новий строк; укладення орендодавцем договору оренди з іншим орендодавцем на таких самих умовах, які запропоновані попереднім орендарем; продовження використання ним земельної ділянки після закінчення строку дії договору, суд на підставі ст. 33 Закону № 161-XIV дійшов обґрунтованого висновку про наявність у позивача переважного права на поновлення договору оренди землі на новий строк та порушення цього права у зв'язку з укладенням орендодавцем договору оренди з іншим орендарем (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 25 лютого 2015 р. у справах № 6-219ц14, 6-10ц15; від 18 березня 2015 р. у справах № 6-3ц15, 6-4ц15*).

3. Статтями 116, 118 ЗК України визначено підстави й порядок набуття громадянами і юридичними особами права власності та права

користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності.

Установивши факт відсутності на час прийняття селищною радою рішення про надання громадянину земельної ділянки, затвердженої в установленому законом порядку документації, яка б встановлювала межі селища, суд на підставі статей 116, 122, ч. 1 ст. 155, п. 12 розд. X «Перехідні положення» ЗК України (який був чинним на час прийняття селищною радою рішення) дійшов обґрунтованого висновку про перевищення селищною радою повноважень щодо розпорядження землями, які розташовані за межами населеного пункту, та недійсності такого рішення селищної ради.

Державний акт на право власності на земельну ділянку видається на підставі рішення органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади, тому вирішення питання про правомірність видачі державного акта безпосередньо залежить від законності рішення, на підставі якого такий акт виданий, і дотримання вимог, передбачених земельним законодавством, зокрема статтями 116, 118 ЗК України (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2015 р. № 6-164ц15, Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 28 січня 2015 р. у справі № 6-221ц14; від 3 червня 2015 р. у справі № 6-205ц14*).

4. Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Частиною 1 ст. 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від встановленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Суд апеляційної інстанції, задовольняючи позов про визнання договору недійсним, також послався на те, що відповідач не виконує

передбаченого договором оренди обов'язку щодо виготовлення документації, яка б дозволяла позивачці самостійно господарювати на землі.

Проте ч. 1 ст. 215 ЦК України передбачено, що підставою недійсності правочину є недодержання вимог закону в момент вчинення правочину. Порухення умов договору може бути підставою для його розірвання, а не визнання недійсним (ст. 651 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-222цс14*).

5. Оскільки згідно з нормами цивільного законодавства спадкоємством є перехід прав та обов'язків (спадщини) від однієї фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців), то суд дійшов правильного висновку про те, що у зв'язку із прийняттям 22 лютого 2001 р. спадщини у сторін із передбачених законом підстав виникло в рівних частках право власності на спірну земельну ділянку, яка з моменту отримання спадкодавцем державного акта є об'єктом права власності.

На відміну від норми ст. 30 ЗК України (1990 р.), якою в імперативній формі передбачався автоматичний перехід права власності на земельну ділянку у разі переходу права власності на будівлю і споруду, ч. 1 ст. 120 ЗК України (в редакції, чинній на час укладення сторонами договору купівлі-продажу частини жилого будинку — 22 березня 2003 р.) визначено, що при переході права власності на будівлю і споруду до набувача нерухомого майна право власності на земельну ділянку, на якій розташована будівля або споруда, може переходити на підставі цивільно-правових угод між власниками земельної ділянки і набувачем будівель або споруд (договори купівлі-продажу, дарування, міни тощо).

За відсутності цивільно-правової угоди щодо земельної ділянки при переході права власності на об'єкт нерухомості, як і у справі, яка переглядається, слід застосовувати положення ч. 4 ст. 120 ЗК України з огляду на таке.

Аналіз змісту норм ст. 120 ЗК України в їх сукупності дає підстави для висновку про однакову спрямованість її положень щодо переходу прав на земельну ділянку при виникненні права власності на будівлю і споруду, на якій вони розміщені.

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований. Згідно з цими нормами визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на

будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на нерухомість.

За загальним правилом, закріпленим у ч. 4 ст. 120 ЗК України, особа, яка набула права власності на частину будівлі чи споруди, стає власником відповідної частини земельної ділянки на тих самих умовах, на яких вона належала попередньому власнику, якщо інше не передбачено у договорі відчуження нерухомості.

При цьому при застосуванні положень ст. 120 ЗК України у поєднанні з нормою ст. 125 ЗК України слід виходити з того, що у випадку переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку право власності на земельну ділянку у набувача нерухомості виникає одночасно із виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-2цс15*).

6. Згідно з п. 15 розд. X «Перехідні положення» ЗК України (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 р., не допускається купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Аналіз ст. 14 Закону України від 5 червня 2003 р. № 899-IV «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» та пунктів 3, 5 Рекомендацій щодо обміну земельними ділянками, одержаними власниками земельних часток

(пай) у натурі (на місцевості) (затверджено наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 17 листопада 2003 р. № 288¹) дає підстави для висновку про те, що обміненими можуть бути тільки земельні ділянки за схемою «пай на пай».

Проте за умовами оскаржуваних договорів міни власники земельних ділянок, отриманих на підставі зазначеного Закону, передали у власність належні їм земельні ділянки в обмін на земельні ділянки, які були придбані за договором купівлі-продажу з цільовим призначенням — для ведення особистого селянського господарства та отримані не за рахунок земель, виділених на частку (пай) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-5цс15*).

7. Відповідно до ч. 2 ст. 79 ЗК України (у редакції, чинній на час отримання державного акта) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться.

Згідно із ч. 3 ст. 373 ЦК України право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Враховуючи викладене, у правовідносинах, що склалися між реорганізованим сільськогосподарським підприємством та громадянином, багаторічні насадження не можуть розглядатися як окремий об'єкт права власності без земельної ділянки, на якій вони знаходяться, оскільки є складовою частиною земельної ділянки.

Суд першої інстанції правильно виходив із того, що перебування багаторічних насаджень на балансі підприємства не може вважатись підтвердженням права власності на ці насадження, оскільки баланс підприємства (організації) є формою бухгалтерського обліку, визначення складу і вартості майна і не свідчить про знаходження майна у власності (володінні) підприємства (організації) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 6-14цс15*).

8. Частиною 1 ст. 173 ЗК України визначено, що межа району, села, селища, міста, району у місті — це умовна замкнена лінія на поверхні

землі, що відокремлює територію району, села, селища, міста, району у місті від інших територій.

Відповідно до п. «б» ч. 1 ст. 12 ЗК України до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 116 ЗК України громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом, або за результатами аукціону. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Як передбачено ч. 1 ст. 122 ЗК України, сільські, селищні, міські ради передають земельні ділянки у власність або у користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб.

Таким чином, оскільки зазначені норми встановлювали нерозривний зв'язок між виникненням права власності на земельну ділянку з обов'язковим одержанням її власником державного акта на право власності, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, безпідставно скасував рішення суду першої інстанції в частині визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку.

Висновок суду апеляційної інстанції, з яким погодився суд касаційної інстанції, про неправильне застосування місцевим судом вищенаведених норм матеріального права з огляду на те, що після переходу права власності на земельну ділянку на підставі договорів купівлі-продажу, які судом не визнані недійсними, саме державний акт посвідчує право власності особи, є безпідставним, оскільки відповідно до ст. 125, ч. 2 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав. У разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою воно посвідчується не державним актом, а відповідною цивільно-правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки, укладеною в порядку, який установлений законом.

Вчинення в такому разі на державному акті (визнаному судом недійсним) відмітки

¹ Наказ втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України: від 11 березня 2015 р. у справі № 6-22цс15; від 20 травня 2015 р. у справі № 6-216цс15; від 24 червня 2015 р. у справах № 6-472цс15, 6-532цс15*).

9. Стаття 1 Закону України від 22 травня 2003 р. № 858-IV «Про землеустрій» містить визначення поняття «цільове призначення земельної ділянки», згідно з яким це є її використання за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку.

Цільове призначення земельних ділянок, які надані громадянам, юридичним особам у власність чи постійне користування, зазначається в державних актах на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою.

Цільове призначення конкретної земельної ділянки фіксується у рішенні уповноваженого органу про передачу її у власність або надання в користування та в документі, що посвідчує право на земельну ділянку.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави дійти висновку, що зміна виду використання земельної ділянки в межах її цільового призначення можлива, але порядок вирішення цього питання не встановлений.

Виходячи з принципу ЗК України щодо раціонального використання та охорони земель, зміна виду використання землі в межах її цільового призначення повинна проводитися в порядку, встановленому для зміни цього цільового призначення землі.

У ЗК України передбачено зміну цільового призначення землі органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання в користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проект землеустрою або приймають рішення про створення об'єктів для ведення фермерського господарства.

Відповідно до ч. 3 ст. 20 ЗК України зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється згідно з Порядком зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 502²) та за ініціативою власників.

Обов'язковою умовою дотримання встановленої процедури зміни цільового призначення земельної ділянки є складання або перепогодження (у випадку якщо зміні цільового призначення підлягає вся земельна ділянка, а не її частина) проекту відведення земельної ділянки з місцевими органами виконавчої влади (районним (міським) органом земельних ресурсів, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органом містобудування й архітектури та охорони культурної спадщини), а також підлягає державній землепорядній експертизі.

Встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок може здійснюватись виключно відповідно до вимог закону та у встановленому порядку, порушення якого має наслідком скасування таких розпоряджень (ст. 21 ЗК України).

Отже, зміна виду цільового призначення (використання) земельної ділянки сільськогосподарського призначення, встановленого законодавством та конкретизованого уповноваженим органом державної влади у рішенні про передачу її у власність або надання у користування та в документі, що посвідчує право на земельну ділянку, потребує обов'язкового дотримання механізму такої зміни, визначеного вказаним Порядком (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. у справі № 6-32цс15*).

10. Вирішення судом справ здійснюється на підставі актів цивільного законодавства, які є чинними на час виникнення спірних правовідносин (ст. 58 Конституції України, ст. 5 ЦК України).

У разі заявлення стороною у спорі про застосування позовної давності до правовідносин, які на час їх виникнення регулювалися нормами матеріального права, до яких згодом внесені зміни, вважається, що застосуванню підлягає та норма права, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, що є підставою для відмови для задоволення заяви про застосування позовної давності щодо таких правовідносин.

Метою договору доручення є здійснення повіреним прав довірителя, набуття, зміна і припинення для нього прав та обов'язків шляхом здійснення угод, тому повірений має діяти в тих межах, які встановлені довірителем відповідно до змісту наданого йому доручення.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається

² Постанова втратила чинність, але була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

Вчинення юридичних дій, які чітко не визначені в договорі доручення, навіть якщо вони спрямовані на досягнення кінцевої мети, задля якої укладено такий договір, і не охоплюються змістом договору доручення, можуть створювати, змінювати, припиняти цивільні права та обов'язки довірителя тільки за умови їх схвалення останнім.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину, серед іншого, є недодержання в момент його вчинення стороною чи сторонами вимог, які встановлені, зокрема, ч. 1 ст. 203 цього Кодексу, згідно з якою зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

У разі вчинення повіреним дій, які не охоплені змістом договору доручення і не схвалені довірителем, не можна вважати, що правочин, укладений в результаті таких дій повіреного, відповідає вимогам закону.

Добросовісність набуття в розумінні ст. 388 ЦК України полягає в тому, що майно придбавається не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права його відчужувати.

Наслідком угоди, укладеної з таким порушенням, є повернення майна від набувача, при цьому випадки такого витребування законодавством обмежуються, зокрема п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України, в якому передбачено, що витребування майна можливе в разі його вибуття з володіння власника не з його волі іншим шляхом.

Наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі виключає можливість його витребування від добросовісного набувача (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-209цс14*).

11. Відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

За змістом цієї норми початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в заінтересованої сторони права на позов, тобто можливості реалізувати своє право в примусовому порядку через суд.

Суди також установили, що позивач дізнався про порушення свого права, тобто про наявність спірного договору оренди, лише у вересні 2013 р.,

що в розумінні ч. 1 ст. 261 ЦК України є моментом початку перебігу строку позовної давності.

Посилання відповідача на те, що початок перебігу строку позовної давності необхідно обчислювати з моменту укладення спірного договору, оскільки позивач отримував плату за користування землею, суди апеляційної та касаційної інстанцій обґрунтовано визнали таким, що суперечить нормам ст. 261 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-48цс15*).

12. Прибережна захисна смуга — це частина водоохоронної зони визначеної законодавством ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено особливий режим.

Існування прибережних захисних смуг визначеної ширини передбачене нормами закону (ст. 60 ЗК України, ст. 88 ВК України). Отже, відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри встановлені законом.

Системний аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки за відсутності проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити із нормативних розмірів прибережних захисних смуг, встановлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486). Тобто сама по собі відсутність земельпорядної документації не змінює правовий режим захисної смуги, а отже, передача у приватну власність земельних ділянок, які знаходяться у прибережній захисній смузі, суперечить вимогам статей 59, 83, 84 ЗК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-52цс15*).

13. Згідно з п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України одним зі способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання правочину недійсним.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом (ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Звертаючись до суду з позовом про захист свого порушеного права на укладення договору оренди земельної ділянки на новий строк, позивач послався на невизнання орендодавцем його права, передбаченого ст. 33 Закону України від

6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV), внаслідок чого останній уклав договір оренди цієї самої земельної ділянки з іншим орендарем.

За змістом ст. 33 Закону № 161-XIV по закінченню строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк. Реалізація зазначеного переважного права на поновлення договору оренди можлива лише за умови дотримання встановлених цією нормою певної процедури і строків.

З огляду на загальні засади цивільного законодавства та судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК України; статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК України) необхідно дійти висновку про те, що в разі невизнання орендодавцем права орендаря, передбаченого ст. 33 Закону № 161-XIV, на укладення договору оренди земельної ділянки на новий строк таке право підлягає захисту судом за позовом орендаря шляхом визнання недійсним договору оренди цієї самої земельної ділянки, укладеного орендодавцем з іншим орендарем, на підставі п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 квітня 2015 р. у справі № 6-55цс15*).

14. Відповідно до ч. 9 ст. 149 ЗК України, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси — площею понад 1 га для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім випадків, визначених частинами 5—8 цієї статті, та у випадках, визначених ст. 150 цього Кодексу.

Спірні земельні ділянки є землями лісового фонду, які віднесені до категорії лісів першої категорії та перебували в державній власності до винесення оскаржуваних розпоряджень і їх передачі відповідачам.

Оспорювані розпорядження, якими вилучено земельні ділянки лісогосподарського призначення з постійного користування одного й того самого постійного користувача, видано в один день — 18 березня 2008 р., ними вилучено ліси першої категорії загальною площею 10,7091 га, які становлять єдиний масив та використовувалися

для ведення лісового господарства, змінено їх цільове призначення на землі сільськогосподарського призначення й передано у власність громадянам для ведення особистого селянського господарства.

Зважаючи на цю обставину, суду касаційної інстанції необхідно було визначитись, чи не спрямовані правові акти індивідуальної дії голови обласної державної адміністрації на розпорядження землями лісового фонду у вигляді єдиного масиву площею, яка значно перевищувала 1 га і в зв'язку з цим чи не свідчать ці дії про перевищення головою обласної державної адміністрації передбачених законом його повноважень (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-65цс15*).

15. Стаття 216 ЦК України визначає особливі правові наслідки недійсності правочину. Зокрема, кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Проте суд касаційної інстанції у справі, підтримавши правильність застосування судами попередніх інстанцій статей 215, 216 ЦК України, не врахував, що реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до набувача з використання правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК України. Такий спосіб захисту можливий лише шляхом подання ввідикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 травня 2015 р. у справі № 6-67цс15*).

16. Оскільки норми п. «б» ч. 1 ст. 12, частин 1, 2 ст. 116, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 173 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) та ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126 (у редакції, яка була чинною на час прийняття селищною радою рішення та отримання відповідачкою державного акта на право власності на земельну ділянку) встановлювали нерозривний зв'язок між виникненням права власності на земельну ділянку з обов'язковим одержанням її власником державного акта на право власності, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, безпідставно скасував рішення суду першої інстанції в частині визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку.

Висновок суду апеляційної інстанції, з яким погодився суд касаційної інстанції, про неправильне застосування місцевим судом вищенаведених норм матеріального права з огляду на те, що після переходу права власності на земельну ділянку на підставі договору купівлі-продажу, який судом не визнано недійсним, саме державний акт посвідчує його право власності, був безпідставним, оскільки відповідно до ст. 125, ч. 2 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав. У разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою воно посвідчується не державним актом, а відповідною цивільно-правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки, укладеною в порядку, встановленому законом.

Учинення в такому разі на державному акті відмітки про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справах № 6-412цс15, 6-217цс15*).

17. Відповідно до ч. 1 ст. 116 ЗК України громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом. Набуття цих прав громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Згідно з п. 5 постанови Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 р. № 562-ХІІ «Про порядок введення в дію Земельного кодексу

Української РСР» (зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 5 травня 1993 р. № 3180-ХІІ) громадяни, підприємства, установи, організації, які мають у користуванні земельні ділянки, надані їм до введення в дію Кодексу, зберігають свої права на користування до оформлення ними у встановленому порядку прав власності на землю або землекористування.

Аналогічне положення міститься в пунктах 1 та 7 розд. Х «Перехідні положення» ЗК України.

Відповідно до ч. 5 ст. 116 ЗК України земельні ділянки, які перебувають у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб, передаються у власність чи користування за рішенням органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування лише після припинення права власності чи користування ними в порядку, визначеному законом.

Крім того, частинами 1, 5 ст. 261 ЦК України встановлено, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права.

Отже, для визначення моменту виникнення права на позов важливим є як об'єктивні (сам факт порушення права), так і суб'єктивні (особа дізналася або повинна була дізнатися про це порушення) моменти (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 6-267цс15*).

18. Прибережна захисна смуга — це частина водоохоронної зони визначеної законодавством ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено особливий режим.

Існування прибережних захисних смуг визначеної ширини передбачене нормами закону (ст. 60 ЗК України, ст. 88 ВК України).

Системний аналіз цих норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки необхідно виходити із нормативних розмірів прибережних захисних смуг, встановлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486). Надання у приватну власність земельних ділянок, які знаходяться у прибережній захисній смузі, без урахування обмежень, зазначених у ст. 59 ЗК України, суперечить нормам статей 83, 84 ЗК України.

Згідно із ч. 1 ст. 21 ЦК України суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії, виданий органом державної влади,

органом влади АР Крим або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси.

Відповідно до ч. 1 ст. 155 ЗК України у разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

Згідно із ч. 3 ст. 43 Закону України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» розпорядження голови державної адміністрації, що суперечать Конституції України, законам України, рішенням Конституційного Суду України, іншим актам законодавства або є недоцільними, неекономними, неефективними за очікуваними чи фактичними результатами, скасовуються Президентом України, головою місцевої державної адміністрації вищого рівня або в судовому порядку.

Таким чином, якщо правовий акт індивідуальної дії органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси територіальних громад чи окремих осіб, він може бути скасований у судовому порядку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 6-162цс15*).

19. Відповідно до п. «в» ч. 3 ст. 116 ЗК України безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян проводиться у разі одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом.

Згідно з п. «б» ч. 1 ст. 121 ЗК України громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення особистого селянського господарства у розмірі не більше 2,0 га.

Виходячи зі змісту ч. 4 ст. 116 ЗК України передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених цим Кодексом, проводиться один раз по кожному виду використання.

Відповідно до вимог ч. 6 ст. 5 Закону України від 15 травня 2003 р. № 742-IV «Про особисте

селянське господарство»³ громадяни України, які реалізували своє право на безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства в розмірі менше 2,0 га, мають право на збільшення земельної ділянки в межах норм, установлених ст. 121 ЗК України для ведення особистого селянського господарства.

Відповідно до ч. 1 ст. 56 ЗК України (1990 р.) для ведення особистого підсобного господарства громадянам за рішенням сільської, селищної, міської Ради народних депутатів передаються безоплатно у власність земельні ділянки, в межах населених пунктів, у розмірах, вказаних у земельно-облікових документах, або надаються безоплатно у власність у розмірі не більше 0,6 га.

З огляду на системний аналіз положень вищенаведених норм законодавства, досліджуючи співвідношення понять «особисте підсобне господарство» та «особисте селянське господарство», можна зробити висновок, що право на збільшення земельної ділянки в межах норм, установлених ст. 121 ЗК України, для ведення особистого селянського господарства мають ті громадяни, які реалізували своє право на безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства в розмірі не більше 0,6 га відповідно до приписів ЗК України (1990 р.).

У такому випадку безоплатна передача земельної ділянки буде здійснюватися за загальним порядком, визначеним ст. 118 ЗК України.

Суд касаційної інстанції, погодившись із висновком апеляційного суду про те, що громадянин має право отримати безоплатно у власність земельні ділянки один і більше разів, проте в межах розмірів, передбачених ст. 121 ЗК України, не звернув уваги на співвідношення понять «особисте підсобне господарство», що міститься у ЗК України (1990 р.), та «особисте селянське господарство», що міститься у ЗК України, внаслідок чого допустив неправильне застосування норм статей 116, 121 ЗК України (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-228цс14*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

³Зазначена стаття — у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)*

4. Розгляд цивільних справ

Згідно зі статистичними даними ДСА, протягом 2014 р. по першій інстанції до місцевих загальних судів надійшло 1 млн 282,7 тис. [1 млн 668,3 тис.] заяв від громадян і юридичних осіб про захист їхніх прав і свобод, що на 23,1 % менше, ніж у 2013 р. Суди закінчили провадження щодо 1 млн 300,8 тис. [1 млн 664,8 тис.] цивільних справ та матеріалів, що на 21,9 % менше, їх частка від кількості тих, які перебували на розгляді, залишилася майже на рівні попереднього року — 87,2 % [87,3 %]. У тому числі з ухваленням рішення розглянуто 610,1 тис. [723,9 тис.] справ позовного та окремого провадження, що на 15,7 % менше також.

На розгляд до місцевих загальних судів у 2014 р. надійшло 255,2 тис. [382,1 тис.] заяв про видачу судового наказу, що на 33,2 % менше. Суди, за винятком скасованих, видали 201,5 тис. [292,2 тис.] судових наказів, що на 31 % менше. Зокрема, їх кількість зменшилась у судах областей: Донецької — на 81 %, Луганської — на 45,9 %, Кіровоградської — на 35,2 % та м. Києва — на 42,2 %. Як і в попередньому році найбільше видано судових наказів про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 % річних, нарахованих за явником на суму заборгованості, — 184,5 тис. [263,8 тис.], або 91,6 % [90,3 %] від кількості виданих. На вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникам суми заробітної плати, було видано 16,2 тис. [26,9 тис.] судових наказів; їх частка від кількості виданих також дещо зменшилась і становила 8 % [9,2 %]. Задоволено вимоги про стягнення нарахованої заробітної плати в сумі 126 млн 322 тис. грн.

У 2014 р. суди відкрили провадження за 693 тис. [845,6 тис.] заявами позовного та

окремого провадження, що на 18,1 % менше; їх частка від кількості розглянутих заяв становила 85,4 % [84,2 %]; відмовили у відкритті за 10,3 тис. [16 тис.] заявами, або 1,3 % [1,6 %]; із різних підстав повернули позивачам 99,1 тис. [127,9 тис.] заяв, або 12,2 % [12,7 %]; залишили без розгляду 6,7 тис. [8,2 тис.] заяв, або 0,8 % [0,8 %].

Суди закінчили провадження у 725,2 тис. [871,8 тис.] цивільних справ позовного та окремого провадження, що на 16,8 % менше порівняно з 2013 р., або 84,4 % [84 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Із ухваленням рішення суди розглянули 610,1 тис. [723,9 тис.] справ; заявлені вимоги задоволено у 560,2 тис. [655,1 тис.] справ, або 91,8 % [90,5 %] від загальної кількості розглянутих із ухваленням рішення. У тому числі суди розглянули 55,1 тис. [71,3 тис.] справ окремого провадження, що на 22,7 % менше; їх частка від кількості розглянутих справ — 7,6 % [8,2 %]; ухвалено рішення у 49,7 тис. [63,5 тис.] справ окремого провадження.

Заочне рішення суди ухвалили у 208,9 тис. [211 тис.] справ, що на 1 % менше; їх частка від кількості розглянутих із ухваленням рішення справ позовного провадження становила 37,3 % [31,9 %], із яких ці ж суди скасували 8,8 тис. [11,1 тис.] заочних рішень, або 4,2 % [5,3 %] від кількості ухвалених.

Протягом 2014 р. із порушенням строків розгляду, визначених положеннями ст. 157 ЦПК, місцеві загальні суди розглянули 43,2 тис. [51,6 тис.] цивільних справ позовного та окремого провадження, що на 16,3 % менше; їх частка від кількості усіх розглянутих справ становила 6 % [5,9 %]. Найчастіше порушували процесуальні строки розгляду цивільних справ суди таких областей: Донецької — 18 % [9 %], Кіровоградської — 11,9 % [14,5 %], Сумської — 11,7 % [14 %], Київської — 10,4 % [7,1 %], Миколаївської — 9,3 % [8,5 %].

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 6. — С. 23—35.

Із порушенням вимог ч. 1 ст. 102 ЦПК видано 2,9 тис. [2,9 тис.] судових наказів, що на 0,8 % більше; питома вага судових наказів, виданих із порушенням триденного строку, також збільшилась — 1,3 % [0,9 %] від їх загальної кількості. Найбільший відсоток порушень процесуальних строків зафіксовано в судах таких областей: Кіровоградської — 8,7 % [5,4 %], Дніпропетровської — 6,5 % [3,3 %], Сумської — 3,6 % [6,4 %]. Із порушенням десятиденного строку з дня постановлення ухвали про прийняття до розгляду заяви про скасування судового наказу (ч. 6 ст. 105¹ ЦПК) розглянуто 266 [521] заяв, або 2 % [1,4 %] від кількості розглянутих.

До порушення строків розгляду цивільних справ найчастіше призводила неявка до суду учасників справи. Так, у 2014 р., як і в попередньому, неявка до суду однієї зі сторін або будь-кого з інших учасників процесу, що брали участь у справі, призвела до відкладення 30,2 тис. [41,2 тис.] справ, або 55,9 % [57,5 %] від кількості тих, провадження в яких відкладено. У тому числі відкладено через неявку осіб, про яких немає відомостей, що їм вручено судові повістки (відсутність зворотних повідомлень про вручення судової повістки, ухилення осіб від одержання повісток), — 9,3 тис. [13,1 тис.] справ, або 30,7 % [31,8 %]. У тому числі через неодноразове відкладення розгляду залишилися невирішеними понад один рік 2,7 тис. [3,7 тис.] цивільних справ позовного провадження, що на 26,4 % менше, або 5 % [5,1 %] від кількості тих, провадження в яких відкладено.

Суди не розглянули (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 121 тис. [149,6 тис.] цивільних справ, що на 19,1 % менше, або 14,1 % [14,4 %] від кількості тих, що перебували на розгляді судів. Кількість невирішених понад один рік через неодноразове відкладення розгляду цивільних справ позовного провадження зменшилася на 26,4 % і становила — 2,7 тис. [3,7 тис.] справ, або 0,3 % [0,4 %] від кількості тих, що перебували у провадженні судів. Найбільший відсоток таких справ зафіксовано у судах таких областей: Одеської — 2,1 % [1,8 %], Львівської — 1,5 % [1,6 %].

Виявивши порушення закону під час розгляду справи, суди для вжиття заходів щодо усунення встановлених причин та умов, які сприяли вчиненню порушення, постановили й надіслали відповідним особам 270 [457] окремих ухвал, що на 40,9 % менше порівняно з 2013 р.; їх питома вага від кількості справ, розглянутих із ухваленням рішення, становила 0,04 % [0,06 %].

У 2014 р. зменшилася на 28,2 % кількість заяв про перегляд судових рішень, ухвал чи судових наказів у зв'язку з нововиявленими обставинами, що перебували на розгляді місцевих загальних судів, — 4 тис. [5,5 тис.]. Суди розглянули 2,3 тис. [3,4 тис.] таких заяв, що також на 31,4 % менше. Із них задоволено 597 [921] заяв, або 25,5 % [27 %] від кількості розглянутих; зокрема скасовано: рішень — 553, судових наказів — 5, ухвал — 36.

4.1. Апеляційний розгляд справ

Протягом 2014 р. до апеляційних загальних судів надійшло на розгляд 120,7 тис. [майже 150 тис.] апеляційних скарг на судові рішення місцевих загальних судів, що на 19,5 % менше порівняно з 2013 р. За апеляційними скаргами на рішення та ухвали загальних місцевих судів розглянуто 104,5 тис. [126,7 тис.] справ, що на 17,5 % менше, або 76,7 % [75,4 %] від кількості тих, що перебували у провадженні судів.

У тому числі до апеляційних загальних судів надійшло 81,1 тис. [104,7 тис.] справ за апеляційними скаргами на рішення місцевих загальних судів, що на 22,6 % менше; їх частка від кількості справ, розглянутих із ухваленням рішення, становила 13,3 % [14,5 %]. В апеляційному порядку розглянуто 73,6 тис. [91,5 тис.] цивільних справ, що на 19,6 % менше; проте їх частка від кількості тих, що перебували у провадженні, збільшилася — 79 % [77,1 %]. Апеляційні скарги на рішення задоволено у 30,1 тис. [35,7 тис.] справ, або 40,9 % [39 %] від кількості розглянутих.

Із порушенням строків, установлених положеннями ч. 2 ст. 302 ЦПК (сім днів після закінчення дій з підготовки справи до розгляду), за апеляційними скаргами на судові рішення призначено до розгляду 8,5 тис. [16,2 тис.] справ, що на 47,7 % менше; їх частка від кількості тих, апеляційні скарги в яких прийнято до розгляду, також зменшилася — 8,3 % [12,8 %]. Кількість нерозглянутих справ та матеріалів за апеляційними скаргами зменшилася на 3,1 % і становила 16,3 тис. [16,8 тис.], проте збільшилась їх частка від кількості тих, які перебували у провадженні апеляційних судів, — 12 % [10 %].

За апеляційними скаргами скасовано і змінено 46,8 тис. [53,9 тис.] судових рішень (рішень, ухвал) у цивільних справах, що на 13,2 % менше порівняно з 2013 р. Із них скасовано і змінено 30,1 тис. [35,7 тис.] рішень у цивільних справах, що на 15,7 % менше; їх частка від кількості ухвалених місцевими загальними судами рішень залишилася на рівні попереднього року — 4,9 %

[4,9 %]. Найбільший відсоток скасованих і змінених рішень ухвалили суди м. Києва — 7,7 % [8,3 %], а також областей: Закарпатської — 6 % [6,1 %], Львівської — 5,9 % [6,1 %], Київської — 5,7 % [5,5 %], Одеської — 5,7 % [5,8 %].

У тому числі скасовано 23,5 тис. [27,8 тис.] рішень місцевих загальних судів у цивільних справах, що на 15,7 % менше. За результатами розгляду апеляційних скарг апеляційні загальні суди ухвалили 22 тис. [26 тис.] нових рішень, що на 15,3 % менше, або 93,8 % [93,3 %] від кількості всіх скасованих рішень місцевих загальних судів. Із закриттям провадження у справі скасовано 1 тис. [1,2 тис.] рішень, або 4,4 % [4,4 %].

В апеляційному порядку також скасовано і змінено 16,7 тис. [18,2 тис.] ухвал місцевих загальних судів у цивільних справах, або 4,6 % [3,8 %] від числа постановлених, із них: скасовано 16,3 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 3 тис., або 18,5 % [19,8 %] від кількості скасованих; змінено — 323, або 0,09 % [0,08 %] від числа постановлених.

Апеляційні загальні суди постановили 298 [454] окремих ухвал, що на 34,4 % менше. У тому числі щодо порушення норм права та помилок, допущених судом першої інстанції, — 165 [281], що також на 41,3 % менше.

4.2. Касаційний розгляд справ

На розгляді суддів судової палати у цивільних справах ВССУ перебувало 50,8 тис. касаційних скарг, що на 13,6 % менше порівняно з 2013 р. Із різних підстав повернуто майже 5,6 тис. скарг. Розглянуто (із врахуванням повернутих) 48,4 тис. касаційних скарг, або 95,3 % [96,4 %] від кількості тих, що перебували на розгляді; із них у відкритті касаційного провадження відмовлено за 23,8 тис. скарг; касаційне провадження відкрито майже у 19 тис. справ; витребувано понад 15,2 тис. справ. Залишилися нерозглянутими 2,4 тис. касаційних скарг, із них залишені без руху із наданням строку для усунення недоліків — 2,1 тис. скарг, або 90 %.

Проведено попередній розгляд у 17,3 тис. [17,6 тис.] цивільних справ. За результатами попереднього розгляду судові рішення залишено без змін у 8,1 тис. справ; до судового розгляду призначено 9,2 тис. справ, або 53,2 % [53 %] від кількості тих, у яких проведено попередній розгляд.

Судовою палатою у цивільних справах ВССУ скасовано 6,5 тис. рішень, ухвалених місцевими загальними та апеляційними судами, що на 2 % більше, ніж у 2013 р.; змінених рішень не було. У тому числі з передачею цивільних справ на но-

вий розгляд до суду першої інстанції скасовано повністю або частково 3,2 тис. [3,1 тис.] рішень; із передачею на новий апеляційний розгляд — 2,2 тис. [1,9 тис.] справ; із залишенням у силі рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом, — 840 [1,1 тис.] рішень; із ухваленням нового рішення — 139 [263]; із закриттям провадження у справі — 36; із залишенням заяви без розгляду — 7.

У касаційному порядку також скасовано 797 [1,1 тис.] ухвал у цивільних справах, що на 0,9 % менше. У тому числі скасовано 724 [1 тис.] ухвал, що перешкождали подальшому провадженню у справі, з яких для продовження розгляду до апеляційних судів направлено 465 справ, до суду першої інстанції — 259. Із залишенням у силі ухвали суду, що була помилково скасована апеляційним судом, — 38 ухвал; із вирішенням питання по суті — 10; із залишенням без розгляду — 1; із закриттям провадження у справі — 12. Змінено 1 ухвалу з вирішенням питання по суті.

Серед переглянутих у касаційному порядку цивільних справ більшість, як і в попередньому році, становили справи позовного провадження, зокрема спори, що виникають із договорів, — 3,5 тис. [3,3 тис.] таких справ, або 39,9 % [36 %] від загальної кількості переглянутих; із них 1,6 тис. [1,4 тис.] тих справ, які виникають із договорів позики, кредиту, банківського вкладу; спори про право власності та інші речові права становили 8,6 % [10,4 %]; справи про відшкодування шкоди — 9 % [10,1 %].

Протягом 2014 р. до ВССУ надійшло на розгляд 3,5 тис. [3,8 тис.] заяв про перегляд судового рішення у цивільних справах Верховним Судом України, що на 9,2 % менше. Усього (з урахуванням залишків) на розгляді перебувало 3,7 тис. [4,1 тис.] заяв; розглянуто 3,4 тис. [3,8 тис.]; нерозглянутими залишилися 297 таких заяв. Із різних підстав повернуто 567 заяв, без розгляду залишено 206. Відповідно до положень ст. 360 ЦПК постановлено 259 [166] ухвал про допуск цивільних справ до провадження у Верховному Суді України, що на 56 % більше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості заяв, за якими вирішувалося питання про допуск до провадження, також збільшилася і становила 9,8 % [6,1 %]. У допуску до провадження відмовлено за 2,4 тис. [2,5 тис.] заяв.

4.3. Перегляд судових рішень Верховним Судом України

У провадженні Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в 2014 р. на

виконання положень статей 353—360⁷ ЦПК перебувало 255 [172] заяв про перегляд судового рішення у цивільних справах, що на 48,3 % більше, ніж у 2013 р. Із різних підстав повернуто 5 заяв. Відкрито провадження у справі за 249 [168] заявами, що на 48,2 % більше; зупинено виконання відповідних судових рішень за 9 заявами. На розгляді перебувало 239 [168] витребуваних справ, що на 42,3 % більше. Розглянуто 222 [160] справи; їх частка від кількості тих, що перебували на розгляді, становила 92,9 % [95,2 %]. За результатами розгляду відмовлено у задоволенні 88 заяв, або 39,6 % [32,5 %] від кількості розглянутих за заявами справ; за 4 заявами провадження у справі закрито; залишено без розгляду 1 заяву. Судове рішення скасовано повністю або частково у 129 справах, або 58,1 % [66,3 %] від кількості розглянутих за заявами справ. У тому числі з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, судове рішення скасовано у 128 [104] справах, або 99,2 % [98,1 %] від загальної кількості скасованих рішень; у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом — в 1 [2] справі. Залишилися нерозглянутими 17

справ, або 7,1 % [4,8 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

У структурі справ, судові рішення в яких переглядалися Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України, найбільше було розглянуто заяв на судові рішення у справах за спорами, що виникають із договорів, — 60, або 27 % [34,4 %] від кількості усіх розглянутих справ; за результатами перегляду судові рішення скасовано повністю або частково у 29 таких справах, або 22,5 % [38,7 %] від кількості усіх скасованих судових рішень. За спорами, що виникають із земельних правовідносин, розглянуто 43 справи, або 19,4 % [18,1 %] від кількості усіх розглянутих справ; судові рішення скасовано повністю або частково у 33 таких справах, або 25,6 % [14,2 %] від кількості усіх скасованих судових рішень. За спорами про відшкодування шкоди розглянуто 14 справ; судові рішення скасовано повністю або частково у 9 таких справах, або 7 % [4,7 %]. За спорами, що виникають із трудових правовідносин, розглянуто 13 справ; судові рішення скасовано повністю або частково у 8 таких справах, або 6,2 % [6,6 %].

Крім того, у 2014 р. Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України закінчено провадження у 71 [118] справі та матеріалі, зокрема щодо визначення підсудності справ на виконання положень ст. 111 ЦПК, а також заяв про перегляд рішень та ухвал у зв'язку з нововиявленими обставинами.

5. Розгляд адміністративних справ

Протягом 2014 р., згідно зі статистичними даними ДСА, на розгляді окружних адміністративних та місцевих загальних судів (далі — судів) перебувало 360,2 тис. [440,3 тис.] позовних заяв, адміністративних справ, клопотань, заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що порівняно з 2013 р. менше на 18,2 %. Кількість розглянутих судами адміністративних справ та матеріалів також зменшилась на 18,8 % і становила 317,4 тис. [390,8 тис.], або 88,1 % [88,7 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Зменшення кількості справ та матеріалів адміністративної юрисдикції переважно відбулося у зв'язку зі зміною законодавства щодо розгляду судами спорів, пов'язаних із соціальними виплатами.

Суди закінчили провадження у 232,8 тис. [285,2 тис.] адміністративних справ, що на 18,4 % менше; їх частка від кількості справ, що перебували на розгляді, становила 87,8 %

[89,4 %]. У тому числі місцеві загальні суди закінчили провадження у 75,8 тис. [90,2 тис.] адміністративних справ, що на 16 % менше; окружні суди — у 156,6 тис. [195 тис.] справ, що менше на 19,7 %.

Найбільшу частку в структурі адміністративних справ, провадження в яких закінчено, становили справи зі спорів щодо адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства — 36,3 % від кількості усіх розглянутих адміністративних справ, або 84,6 тис. Із них 43,6 % становили справи за зверненнями органів доходів і зборів щодо припинення юридичної особи (припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця). Справи зі спорів щодо реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення і соціального захисту громадян та спорів у сфері публічної житлової політики — 30,5 %

від усіх розглянутих адміністративних справ, або майже 71 тис. Із них 32,9 % становили справи зі спорів щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у тому числі пенсійного страхування осіб, звільнених із публічної служби (військової служби); 32,3 % — справи зі спорів у сфері соціального захисту; соціального захисту та зайнятості інвалідів; соціальних послуг.

Із прийняттям постанови суди розглянули 205,7 тис. [246,2 тис.] адміністративних справ, що на 16,5 % менше; позови задоволено у 172,2 тис. [198,1 тис.] справ, або 83,7 % [80,5 %] від кількості розглянутих із прийняттям постанови.

Покращилася ситуація щодо оперативності розгляду судами адміністративних справ. Так, у 2014 р. з порушенням строків, передбачених положеннями КАС, суди розглянули 26 тис. [32,5 тис.] адміністративних справ, що на 19,9 % менше порівняно з попереднім роком; їх частка від кількості тих, провадження в яких закінчено, становила 11,2 % [11,4 %]. Із них місцеві загальні суди порушили терміни розгляду в 3,4 тис. [3,1 тис.] справ, або 4,5 % [3,5 %]; окружні адміністративні суди — у 22,6 тис. [29,4 тис.] справ, або 14,4 % [15,1 %]. Найбільша частка розглянутих із порушенням строків справ зафіксована у місцевих загальних судах таких областей: Донецької — 25,5 % [8,8 %], Київської — 12,9 % [5,1 %], Сумської — 10,3 % [18,6 %]; окружних адміністративних судах м. Києва — 39,7 % [10,2 %] та областей: Миколаївської — 27,5 % [34,8 %], Львівської — 25,9 % [24,5 %], Житомирської — 25,7 % [35,7 %], Рівненської — 25 % [22,4 %], Сумської — 24,9 % [27,1 %].

Суди не розглянули (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 25,9 тис. [24,7 тис.] адміністративних справ, що на 4,7 % більше порівняно з 2013 р.; їх частка від кількості тих, що перебували у провадженні судів, також збільшилася — 9,8 % [7,7 %].

Кількість адміністративних справ, розгляд яких відкладено з різних причин, зменшилася на 6,3 % і становила 7,1 тис. [7,6 тис.]. У зв'язку з неявкою одного із учасників процесу, які беруть участь у справі, відкладено 3,9 тис. [4,6 тис.] адміністративних справ, або 55,6 % [61,2 %] від загальної кількості справ, розгляд щодо яких відкладено. Із них через неприбуття в судові засідання сторони або будь-кого з інших учасників процесу, про яких немає відомостей, що їм вручено повістки, — 915 [1 тис.], або 23,2 % [21,9 %]. Через неодноразове відкладення розгляду залишилися нерозглянутими

місцевими загальними судами понад один рік 177 [314] справ, або 0,2 % [0,3 %] від числа тих, що перебували у провадженні судів.

На виявлені під час розгляду адміністративних справ порушення закону суди постановили 241 [503] окрему ухвалу, що у 2,1 раза менше; їх питома вага від кількості справ, розглянутих із прийняттям постанов, як і в попередньому році, залишилася незначною — 0,1 % [0,2 %]. Провжиті заходи щодо усунення причин та умов, які зумовили порушення закону, надійшли повідомлення за 207 окремими ухвалами, або 85,9 % [61,8 %] від усіх постановлених.

За нововиявленими обставинами суди розглянули 1,4 тис. [4,2 тис.] заяв про перегляд судових рішень; їх питома вага від кількості тих, що перебували у провадженні, становила 60,7 % [72,7 %]. Задоволено 305 заяв, або 22,5 % [10,8 %] від кількості розглянутих. У тому числі за результатами перегляду скасовано 291 постанову та 14 ухвал; залишено без задоволення 822 заяви.

Зокрема, у травні та жовтні 2014 р. відбулися позачергові вибори Президента України, народних депутатів України та місцеві вибори. Упродовж виборчих кампаній 2014 р. для захисту й поновлення виборчих прав до місцевих та апеляційних адміністративних судів першої інстанції від суб'єктів виборчого процесу надійшло 8,1 тис. адміністративних позовів, із них 7 тис., або 87 % — щодо уточнення списку виборців. У тому числі до місцевих та апеляційних адміністративних судів першої інстанції під час підготовки і проведення виборів Президента України надійшло 4,9 тис. адміністративних позовів; щодо позачергових місцевих виборів — майже 0,5 тис. заяв; протягом виборчого процесу з виборів народних депутатів України — 2,7 тис. заяв.

5.1. Апеляційний розгляд справ

У 2014 р. на розгляд до апеляційних адміністративних та загальних судів за апеляційними скаргами надійшло 122,9 тис. [784,8 тис.] справ, що у 6,4 раза менше порівняно з 2013 р. Такий значний обсяг справ, які перебували у провадженні апеляційних адміністративних судів у попередньому році, пояснюється надходженням великої кількості справ, пов'язаних із соціальними виплатами.

На розгляді апеляційних адміністративних та загальних судів перебувало 322,9 тис. [1 млн 268,9 тис.] справ за апеляційними скаргами на судові рішення місцевих судів, що також менше у 3,9 раза. Із різних підстав повер-

нуто 6,7 тис. [5,4 тис.] справ, або 2,1 % [0,4 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Відкрито апеляційне провадження за 210,4 тис. [659,2 тис.] скарг, або 65,2 % [51,9 %] від числа справ, що перебували на розгляді. Відмовлено у відкритті провадження за 5,3 тис. [19,4 тис.] скарг, або 1,6 % [1,5 %]. Провадження закінчено у 285,5 тис. [1 млн 42,7 тис.] справ, або 88,4 % [82,2 %] від кількості тих, які перебували на розгляді. Апеляційні скарги задоволено у 62,2 тис. [222,2 тис.] справ, або 21,8 % [21,3 %] від кількості розглянутих, у тому числі на постанови — 51,4 тис. [211,8 тис.] справ, або 19,6 % [20,9 %]. Залишилися невирішеними 25,4 тис. [201,3 тис.] справ, або 7,9 % [15,9 %] від числа тих, що перебували на розгляді.

За апеляційними скаргами скасовано 36,1 тис. [139,5 тис.] постанов, змінено — 15,3 тис. [72,3 тис.]. Із них: скасовано — 25,1 тис. [129,3 тис.] постанов місцевих загальних судів, змінено — 14,8 тис. [71,7 тис.]; скасовано — 10,9 тис. [10,1 тис.] постанов окружних адміністративних судів, або 7,9 % [5,9 %] від кількості ухвалених ними, змінено — 483 [663], або 0,4 % [0,4 %].

За результатами розгляду в апеляційному порядку суди прийняли 33,3 тис. [94,4 тис.] нових постанов, їх частка в числі скасованих апеляційними судами постанов збільшилась і становила 92,4 % [67,7 %].

Апеляційні суди у зв'язку з нововиявленими обставинами розглянули 313 [522] заяв, що на 40 % менше порівняно з 2013 р., або 54,7 % [48,3 %] від кількості тих, що перебували у провадженні. У тому числі задоволено 53 заяви, за результатами перегляду скасовано 42 постанови та 11 ухвал.

5.2. Касаційний розгляд справ

Упродовж 2014 р. на розгляді ВАСУ по першій інстанції перебувало 617 позовних заяв, що на 37,4 % менше, ніж у 2013 р. Розглянуто 587 позовних заяв, із яких 268 заяв, або 45,7 % [27,3 %] від кількості розглянутих, — повернуто з різних підстав; залишено без розгляду 54 заяви, або 9,2 % [7,1 %] від кількості розглянутих; відмовлено у відкритті провадження за 77 заявами, або 13,1 % [41,5 %]. Кількість заяв, за якими відкрито провадження у справі, зменшилась на 17,9 % і становила 188, проте їх частка від кількості розглянутих позовних заяв збільшилась — 32 % [24,2 %]. Із порушенням строків, передбачених положеннями КАС, розглянуто 32 заяви, або 5,5 % [3,6 %] від загальної кількості розглянутих.

Також по першій інстанції закінчено провадження у 175 справах, або 84,5 % [92,1 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Із прийняттям постанови розглянуто 134 справи; позов задоволено у 15 справах, або 11,2 % [4,8 %] від числа розглянутих справ із прийняттям постанови, зокрема: щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів народних депутатів — в 1 справі; оскарження актів, дій чи бездіяльності: Президента України — у 3 справах, Верховної Ради України — у 3 справах, Вищої ради юстиції — у 4 справах, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України — у 4 справах.

За нововиявленими обставинами у провадженні ВАСУ по першій інстанції перебувало 19 заяв щодо перегляду судових рішень, із яких 17 розглянуто. Закінчено провадження у 5 справах, із них: із залишенням заяви без задоволення — у 3 справах, із задоволенням заяви та скасуванням судового рішення — у 2 справах.

В апеляційному порядку ВАСУ розглянув 321 апеляційну скаргу на судові рішення, що у 8,2 раза більше порівняно з попереднім роком. Із них: відмовив у відкритті провадження за 6 скаргами, або 1,9 % [17,9 %] від кількості розглянутих; відкрив апеляційне провадження за 294 скаргами, або 91,6 % [46,2 %]; залишив без розгляду та повернув 21 скаргу, або 6,5 % [35,9 %]. За апеляційними скаргами розглянуто 262 справи, у яких 166 судових рішень залишено без змін, або 63,4 % [87,5 %] від кількості розглянутих справ. Скасовано 82 судові рішення, або 31,3 % [12,5 %] від кількості розглянутих за апеляційними скаргами справ, у тому числі ухвалено 73 нових судових рішення, або 89 % [50 %] від кількості скасованих.

За нововиявленими обставинами у провадженні ВАСУ в апеляційному порядку перебувало 11 заяв щодо перегляду судових рішень, із яких 10 розглянуто, у тому числі відкрито провадження у справі за 7 заявами. Закінчено провадження у 7 справах, із них: із залишенням заяви без задоволення — у 5 справах, із задоволенням заяви та скасуванням судового рішення — у 2 справах.

У касаційному порядку в 2014 р. на розгляд до ВАСУ надійшло 68,7 тис. [66,8 тис.] касаційних скарг, що на 2,8 % більше. Розглянуто 68,3 тис. [67,4 тис.] касаційних скарг; із різних підстав повернуто 2,2 тис., або 3,2 % [4,4 %] від кількості розглянутих. Касаційне провадження відкрито за 22,8 тис. касаційними скаргами, або 33,4 % [40,3 %] від кількості розглянутих; відмовлено у відкритті провадження за 43,4 тис.

касаційними скаргами, або 63,5 % [55,4 %]. Залишилися нерозглянутими 2,6 тис., або 3,7 % [3,8 %] від кількості касаційних скарг, що перебували на розгляді.

Упродовж минулого року ВАСУ в касаційному порядку розглянув 35,2 тис. [43,6 тис.] справ, що на 19,2 % менше, із них касаційне провадження закрито у 395 справах. За результатами розгляду касаційні скарги залишено без задоволення, а судові рішення без змін у 25,7 тис. [32,7 тис.] справ, або 74,4 % [76,8 %] від кількості тих, що переглядалися у касаційному порядку. Скасовано та змінено 8,8 тис. [9,8 тис.] судових рішень, або 25,4 % [22,9 %]; із них скасовано 8,2 тис. [9 тис.], або 23,7 % [21,1 %]. За результатами скасування у касаційному порядку ухвалено 2,1 тис. нових судових рішень, або 25,2 % [26,2 %] від кількості скасованих у касаційному порядку. У тому числі в касаційному порядку скасовано 4,6 тис. судових рішень місцевих адміністративних судів, із них 4,2 тис. — постанови; скасовано 3,5 тис. судових рішень апеляційних судів, із них майже 3 тис. — постанови, з яких 1,8 тис. — із залишенням у силі постанов місцевих судів. Залишилися нерозглянутими 33,2 тис. касаційних проваджень, або 48,5 % [51,7 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

За нововиявленими обставинами на розгляді ВАСУ у касаційному порядку перебувало 167 заяв щодо перегляду судових рішень, із яких 153 розглянуто, у тому числі відкрито провадження у справі за 43 заявами. Закінчено провадження у 49 справах, із них: із закриттям провадження — у 3 справах, із залишенням заяви без задоволення — у 42 справах, із задоволенням заяви та скасуванням судового рішення — у 4 справах.

У 2014 р. на розгляді ВАСУ перебувало 6,2 тис. [5,3 тис.] заяв про перегляд судового рішення в адміністративних справах Верховним Судом України, що на 16,9 % більше. Розглянуто 5,9 тис. [5,2 тис.] заяв. Із різних підстав повернуто, залишено без розгляду або відмовлено у прийнятті 877 [837] заяв; нерозглянутими залишилися 315 заяв. Відповідно до положень ст. 240 КАС постановлено 547 [480] ухвал про допуск адміністративних справ до провадження у Верховному Суді України, що на 14 % більше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості заяв, за якими вирішувалося питання про допуск до провадження, дещо зменшилась і становила 10,9 % [11,1 %]. У допуску до провадження відмовлено за 4,5 тис. [3,8 тис.] заяв.

5.3. Перегляд судових рішень Верховним Судом України

На розгляді Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України на виконання положень статей 235—244² КАС у 2014 р. перебувало 647 [499] заяв про перегляд судового рішення в адміністративних справах, що на 29,7 % більше. Із різних підстав повернуто 74 заяви. Відкрито провадження у справі за 563 заявами, або 87 % [94,2 %] від кількості тих, що перебували на розгляді; за 12 заявами виконання судового рішення зупинено. У провадженні перебували 543 [488] витребувані адміністративні справи, що на 11,3 % більше. Розглянуто 482 [458] справи, або 88,8 % [93,9 %] від кількості справ, що перебували у провадженні. За результатами розгляду відмовлено в задоволенні 326 заяв, або 67,6 % [66,4 %] від кількості розглянутих за заявами справ; за 10 заявами провадження закрито. Судове рішення скасовано повністю або частково у 146 справах, або 30,3 % [32,3 %] від кількості розглянутих за заявами справ. У тому числі з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, судові рішення скасовано у 140 [148] справах, або 95,9 % [100 %] від загальної кількості скасованих рішень; у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом — в 1 [0] справі; у зв'язку з порушенням норм матеріального чи процесуального права, що призвело до ухвалення ВАСУ незаконного судового рішення з питань оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції — у 5 справах. Залишилася нерозглянутою 61 справа, або 11,2 % [6,1 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

У структурі справ, судові рішення в яких переглядалися Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України, найбільшу кількість становили справи за спорами фізичних чи юридичних осіб із суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії) — 232 справи, або 48,1 % [43 %] від кількості усіх розглянутих справ. За результатами перегляду судові рішення скасовано повністю або частково у 77 таких справах, або 52,7 % [56,8 %] від кількості всіх скасованих судових рішень.

За категоріями адміністративних справ найбільше скасовано повністю або частково судових рішень: за спорами фізичних чи юридичних осіб із Державною податковою службою України (Міністерство доходів і зборів України) або її територіальними органами — 20, або 13,7 % [28,4 %] від кількості усіх скасованих судових рішень; за спорами фізичних чи юридичних осіб із Пенсійним фондом України або

його головними управліннями — 18, або 12,3 % [11,5 %]; за спорами фізичних чи юридичних осіб із Державною митною службою України (Міністерство доходів і зборів України) або її органами — 14, або 9,6 % [4,1 %]; за спорами фізичних чи юридичних осіб із суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його дій чи бездіяльності (крім пов'язаних з виборами) — 14, або 10,3 % [9,5 %].

6. Розгляд господарських справ

Згідно зі статистичними даними Вищого господарського суду України, протягом 2014 р. на розгляд до місцевих господарських судів надійшло 144,1 тис. [143,4 тис.] позовних заяв, що на 0,5 % більше порівняно з 2013 р., і 82,6 тис. заяв (скарг, клопотань) у справах позовного провадження та про банкрутство. Суди постановили 208,3 тис. [224,5 тис.] судових рішень, що на 7,2 % менше, у тому числі закінчили провадження у 116,5 тис. [113,8 тис.] справ, або 78,8 % [77 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Значно збільшилася кількість справ у місцевих господарських судах областей: Житомирської — на 66,1 %, Харківської — на 40,2 %, Чернігівської — на 33,9 %, Миколаївської — на 25,6 %, Запорізької — на 23 %, Рівненської — на 22,2 %, Херсонської — на 17,2 %, Київської — на 14,7 %, Черкаської — на 13,7 %, Одеської — на 12,6 % та м. Києва — на 26,3 %.

Із прийняттям рішення суди розглянули 63,9 тис. господарських справ, що на 4,7 % менше; повністю або частково позови задоволено у 52,4 тис. справ, їх частка від розглянутих із ухваленням рішення дещо збільшилася — 82 % [80,8 %]. Припинено провадження у 12,3 тис. [16,4 тис.] справ; їх частка від кількості справ, провадження в яких закінчено, також зменшилася і становила 10,5 % [14,5 %].

Покращилась оперативність розгляду господарських справ. Так, у 2014 р. місцеві господарські суди понад строк, передбачений положеннями ст. 69 ГПК, вирішили лише 5 спорів, або 0,003 % [0,01 %] від кількості тих, провадження в яких закінчено. Із порушенням процесуального строку розглянуто справи господарськими судами областей: Закарпатської — 3 справи, Полтавської та Херсонської — по 1 справі. Кількість рішень та ухвал господарських судів, розісланих учасникам судового процесу із порушенням процесуального строку, встановленого ст. 87 ГПК, зменшилася на 70 % і становила 3 [10].

Зменшилася на 23,8 % також кількість нерозглянутих місцевими господарськими судами

господарських справ — 25,9 тис. [34 тис.]; їх частка від кількості тих, що перебували у провадженні, становила 17,5 % [23 %]; із них провадження зупинено у 4,5 тис. справ, або 17,4 % [17,9 %] від кількості нерозглянутих.

Більшість у структурі розглянутих господарських справ, як і в минулі роки, становили майнові спори, що виникали при виконанні господарських договорів та з інших підстав, — 60,6 тис. [61,5 тис.]; їх частка від кількості справ, провадження в яких закінчено, зменшилась і становила 52 % [54,1 %]. На 27,7 % збільшилась кількість розглянутих справ, що виникають зі спорів про банкрутство, — 35 тис. [27,4 тис.]; їх частка у структурі вирішених справ становила 30 % [24,1 %], із яких 3,3 тис. (кожна десята справа) — про банкрутство боржника. Зменшилася на 19,7 % кількість справ про укладення, зміну, розірвання договорів та визнання їх недійсними — 5,4 тис. справ, або 4,6 % [5,9 %]. Закінчено провадження у 4,1 тис. справ, що виникають із земельних відносин; їх частка від кількості розглянутих становила — 3,5 % [3,7 %]; у тому числі 2,5 тис. (більше половини) — про неналежне виконання договору оренди. Кількість усіх інших позадоговірних немайнових спорів, в яких провадження закінчено, зменшилася на 16,4 % і становила 11,6 тис., або 9,9 % [12,2 %].

Крім того, місцеві господарські суди розглянули 76,7 тис. [123,9 тис.] заяв, клопотань у справах позовного провадження та про банкрутство, із яких задоволено повністю або частково 62,4 тис., або 81,3 % [75,5 %] від кількості розглянутих. За результатами їх розгляду місцеві господарські суди прийняли 61,5 тис. ухвал, постанов, які оскаржуються в апеляційному порядку окремо від рішення господарського суду лише у випадках, передбачених ст. 106 ГПК.

За нововиявленими обставинами переглянуто 403 рішення та ухвали, що на 14,4 % менше.

Місцеві господарські суди постановили та надіслали 983 [1,6 тис.] окремі ухвали на виявлені під час вирішення господарського спору

порушення законності чи недоліки в діяльності, що на 38,7 % менше, та 36 [58] інформацій із зазначених питань. Про виявлені у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законності органам внутрішніх справ і прокурорам надіслано 240 [298] повідомлень для вирішення питання про порушення кримінальної справи. Надійшло 393 відповіді про виконання окремих ухвал, розгляд повідомлень та інформацій судів, або 31,2 % [29,5 %] від усіх надісланих судами.

6.1. Апеляційний розгляд справ

До апеляційних господарських судів на розгляд надійшло 32 тис. [37,2 тис.] апеляційних скарг на судові рішення місцевих господарських судів, що на 13,8 % менше; тобто в апеляційному порядку оскаржено 15,4 % [16,6 %] від кількості постановлених місцевими господарськими судами судових рішень. Відмовлено у відновленні пропущеного строку на оскарження за 258 апеляційними скаргами, що на 30,6 % менше, або 0,8 % [1 %] від кількості тих, що перебували на розгляді; відмовлено у прийнятті до провадження та передано за підсудністю 367 апеляційних скарг, що також менше на 26 %, або 1,1 % [1,3 %]; повернуто з різних підстав — 7,7 тис., що на 16,9 % менше, або 23,7 % [24,5 %]. Прийнято до провадження 23,7 тис. апеляційних скарг, із яких розглянуто 23,7 тис., що на 12,6 % менше, або 73,3 % [72 %].

За апеляційними скаргами суди закінчили провадження у 22,6 тис. [26 тис.] справ, їх частка від тих, що перебували на розгляді, становила 86,4 % [87,5 %]; прийнято постанови у 21,4 тис. [24,5 тис.] справ, із яких апеляційну скаргу задоволено у 6 тис. справ, або 28,1 % [26,9 %] від кількості розглянутих із прийняттям постанови; припинено провадження у справі (ст. 80 ГПК) — 859, або 3,8 % [3,6 %] від кількості розглянутих; залишено позов без розгляду (ст. 81 ГПК) — 265, або 1,2 % [1,6 %]. В апеляційному порядку також розглянуто 15,2 тис. [19 тис.] заяв, клопотань, із яких задоволено 12,4 тис. [16,6 тис.], або 81,8 % [87 %] від кількості розглянутих; за результатами апеляційного розгляду (у випадках, передбачених ст. 106 ГПК) ухвалено 2,9 тис. постанов, що на 53,5 % менше.

У 2014 р. кількість скасованих та змінених в апеляційному порядку судових рішень місцевих господарських судів зменшилася, проте їх частка від кількості ухвалених цими судами судових рішень залишилася на рівні 2013 р. Так, в апеляційному порядку скасовано чи змінено 6 тис.

[6,6 тис.] судових рішень місцевих господарських судів, що на 8,5 % менше, або 2,9 % [2,9 %] від загальної кількості постановлених місцевими господарськими судами. У тому числі змінено 715 судових рішень, скасовано — 5,3 тис. Із них скасовано саме рішень — 3,4 тис. [3,9 тис.], або 5,4 % [5,8 %] від кількості постановлених. Найбільший відсоток скасованих і змінених в апеляційному порядку судових рішень у місцевих господарських судах таких областей: Черкаської — 4,2 % [3,7 %], Херсонської — 4 % [3,3 %], Сумської — 3,9 % [4,1 %], Івано-Франківської — 3,8 % [3,5 %], Одеської — 3,6 % [3 %], Запорізької — 3,5 % [6 %], Полтавської — 3,3 % [2,8 %]. Найменший відсоток скасованих і змінених за апеляційними скаргами судових рішень у місцевих господарських судах областей: Кіровоградської — 1,6 % [2,6 %], Вінницької — 1,9 % [2,4 %].

6.2. Касаційний розгляд справ

До ВГСУ у 2014 р. на розгляд надійшло 17,4 тис. [19,8 тис.] касаційних скарг, що на 12 % менше порівняно з 2013 р. Повернуто з різних підстав 5,6 тис. касаційних скарг, що на 18,2 % менше, або 31,3 % [33,6 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Дещо збільшилась як кількість, так і питома вага касаційних скарг, за якими відмовлено у прийнятті до провадження — 510 [495], або 2,8 % [2,4 %]. За касаційними скаргами розглянуто 10,8 тис. [майже 12 тис.] справ, або 97 % [96,3 %] від кількості тих, що перебували на розгляді; з них із прийняттям постанови — 10,6 тис. [11,8 тис.] справ, із задоволенням касаційної скарги — 3,5 тис. [3,4 тис.] справ, або 32,9 % [28,9 %] від кількості тих, що розглянуті з прийняттям постанови.

У касаційному порядку ВГСУ скасовано і змінено 3,5 тис. [3,4 тис.] судових рішень, або 1,7 % [1,5 %] від кількості постановлених місцевими господарськими судами. У тому числі із залишенням у силі судових рішень, ухвалених місцевими господарськими судами, скасовано 636 [731] постанов апеляційних судів із розгляду господарських справ, або 20,7 % [23,8 %] від кількості постанов, скасованих у касаційному порядку; із них — 472 [581] рішення, або 0,7 % [0,9 %] від кількості ухвалених місцевими господарськими судами.

Усього в 2014 р. в апеляційному та касаційному порядку скасовано і змінено 9,5 тис. [майже 10 тис.] судових рішень, постановлених місцевими та апеляційними господарськими судами, що на 4,5 % менше, ніж у 2013 р.

За розгляд справ місцевими господарськими судами й перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку присуджено до стягнення та сплачено заявниками (за винятком сум, що підлягали поверненню) судовий збір на суму 526 млн 943 тис. грн. Сума штрафних санкцій за невиконання вимог ГПК, присуджена до стягнення з учасників господарських правовідносин у дохід Державного бюджету України, становила 174,7 тис. грн.

У 2014 р. до ВГСУ надійшло 1,2 тис. [1,3 тис.] заяв про перегляд судового рішення у господарських справах Верховним Судом України, що на 6,6 % менше. Розглянуто 1,2 тис. [1,3 тис.] заяв. 3 різних підстав повернуто, залишено без розгляду або відмовлено у прийнятті 155 [178] заяв; нерозглянутими залишилися 5 заяв. Відповідно до положень ст. 111²¹ ГПК постановлено 220 [39] ухвал про допуск господарських справ до провадження у Верховному Суді України, що у 5,6 раза більше; їх частка від кількості заяв, за якими вирішувалося питання про допуск до провадження, також значно збільшилась — 21 % [3,5 %]. Ухвали про відмову в допуску до провадження винесено за 828 [1,1 тис.] заявами.

6.3. Перегляд судових рішень Верховним Судом України

На розгляді Судової палати у господарських справах Верховного Суду України у 2014 р. на виконання положень статей 111¹⁴—111²⁸ ГПК перебувала 231 [40] заява, що порівняно з 2013 р. більше у 5,8 раза. Відкрито провадження у справі

7. Розгляд справ про адміністративні правопорушення

Упродовж останніх років спостерігається тенденція щодо зменшення надходження до місцевих загальних судів справ і матеріалів про адміністративні правопорушення. Так, у 2014 р. їх частка в структурі всіх справ і матеріалів, що надійшли на розгляд до місцевих загальних судів, становила лише 25,4 %. Протягом минулого року на розгляд надійшло 742,2 тис.³ [1 млн 1,1 тис.] таких справ і матеріалів, що на 25,9 % менше, ніж у 2013 р.; із них справ — 733,1 тис. [988,4 тис.], що також менше на 25,8 %. Із винесенням постанов суди розглянули 682,9 тис. [924,3 тис.] справ і матеріалів про адміністративні правопорушення; у тому числі саме справ — 673,6 тис. [911,8 тис.], або

за 217 [40] заявами; зупинено виконання відповідних судових рішень за 28 заявами. У провадженні перебувало та розглянуто 186 [41] витребуваних справ, що у 4,5 раза більше; до ВГСУ повернуто 6 справ. За результатами розгляду відмовлено в задоволенні 100 заяв, або 53,8 % [51,2 %] від кількості розглянутих за заявами справ. Судове рішення скасовано повністю або частково у 86 [20] господарських справах, або 46,2 % [48,8 %] від кількості розглянутих за заявами справ, усі — з підстав неоднакового застосуванням судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах. Залишилися нерозглянутими 11 витребуваних справ, або 5,9 % [7,3 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

За категоріями господарських справ найбільше було розглянуто заяв на судові рішення у справах про майнові спори — 82 [25], або 44,1 % [61 %] від кількості усіх розглянутих за заявами господарських справ; за результатами перегляду судові рішення скасовано повністю або частково у 28 таких справах, або 32,6 % [60 %] від кількості усіх скасованих судових рішень. За спорами, що виникали при укладенні, зміні, розірванні договорів або визнанні їх недійсними, розглянуто 50 [11] справ, або 26,9 % [26,8 %]; судове рішення скасовано повністю або частково у 27 таких справах, або 31,4 % [20 %]. Розглянуто 23 [2] справи про банкрутство, або 12,4 % [4,9 %]; судове рішення скасовано повністю або частково в 11 таких справах, або 12,8 % [5 %].

90 % [90,7 %] від кількості тих, що перебували на розгляді, стосовно 674,6 тис. [913,1 тис.] осіб. У тому числі серед справ про адміністративні правопорушення 38,8 % [37,9 %] становили справи про порушення Правил дорожнього руху.

За вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена КпАП, місцеві загальні суди застосували різні види стягнень до 547,1 тис. [765,3 тис.] осіб; їх частка від загальної кількості осіб, щодо яких розглянуто справи з винесенням постанов, становила 81,1 % [83,8 %].

Найпоширенішим видом серед адміністративних стягнень, застосованих судами за вчинення адміністративних правопорушень, є штраф. Через посилення відповідальності за окремі види правопорушень збільшився розмір штрафних санкцій. Так, суди оштрафували 449,8 тис.

³ Статистичних даних щодо розгляду матеріалів та справ про адміністративні правопорушення судами АР Крим, м. Севастополя, 33 судами Донецької області та Станично-Луганським районним судом Луганської області немає.

[581,9 тис.] осіб, що на 22,7 % менше порівняно з 2013 р.; водночас їх частка від кількості тих осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, збільшилась і становила 82,2 % [76 %]. Загальна сума накладеного судами штрафу — 523,9 млн грн [463,9 млн грн], із яких добровільно сплачено 182,5 млн грн, або 34,8 % [31 %] від суми накладеного.

Громадські роботи суди призначили 10,6 тис. [87,9 тис.] осіб, що порівняно з попереднім роком менше на 87,9 %; їх частка від кількості осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, також значно зменшилась і становила 1,9 % [11,5 %]. Таке зменшення відбулося у зв'язку з тим, що Законом від 19 листопада 2013 р. № 693-VII «Про внесення змін до статті 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння» (далі — Закон № 693-VII) такий вид адміністративного стягнення, як громадські роботи, замінено більш суворим видом — адміністративним арештом.

Адміністративний арешт призначено 28,5 тис. [20,2 тис.] осіб, що на 40,8 % більше, або 5,2 % [2,6 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення. Виправні роботи суди застосували до 127 осіб, що на 38,3 % менше, або 0,02 % [0,03 %]. Суди позбавили спеціального права 35,5 тис. [39,3 тис.] осіб, що на 9,7 % менше, або 6,5 % [5,1 %]. Попередження суди застосували до 19,6 тис. [28,4 тис.] осіб, що на 30,9 % менше, або 3,6 % [3,7 %].

Оплатне вилучення предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (основний і додатковий вид адміністративного стягнення) суди застосували до 1,5 тис. [майже 2 тис.] осіб, що на 21,8 % менше; проте їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, залишилась на рівні попереднього року — 0,3 % [0,3 %].

Конфіскацію предметів, що були знаряддями вчинення або безпосередніми об'єктами адміністративного правопорушення, як основний, так і додатковий вид адміністративного стягнення, суди застосували до 28,9 тис. осіб, що на 41,1 % менше.

Вилучено 459 одиниць вогнепальної зброї. Конфісковано товари та цінності на суму 22 млн 247 тис. грн; валюту — на суму 21 млн 72 тис. грн.

Суди із різних підстав закрили провадження у справах про адміністративні правопорушення

стосовно майже 107 тис. [124,6 тис.] осіб, що на 14,2 % менше; проте частка зазначених осіб від загальної кількості тих, щодо яких винесено постанови, збільшилась — 15,9 % [13,7 %].

У тому числі за малозначністю вчиненого правопорушення з усним зауваженням на адресу правопорушника щодо недопустимості протиправних діянь суди звільнили від адміністративної відповідальності 31,3 тис. [37,4 тис.] осіб, що на 16,5 % менше, або 4,6 % [4,1 %] від кількості тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. Найчастіше з цієї підстави звільняли осіб суди таких областей: Житомирської — 9,3 % [10,5 %], або 2,3 тис. осіб; Рівненської — 8,9 % [8 %], або 1,7 тис. осіб; Хмельницької — 8 % [7,8 %], або 1,7 тис. осіб; Тернопільської — 7,6 % [8,7 %], або 987 осіб.

У зв'язку із закінченням строків для накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КпАП та ст. 467 Митного кодексу України (далі — МК), суди закрили провадження у справах стосовно 43,7 тис. [50,7 тис.] осіб, що на 13,8 % менше, або 6,5 % [5,6 %] від кількості тих, стосовно яких справи розглянуто з винесенням постанови. Найбільша частка осіб, щодо яких закрито провадження у справі з цієї підстави, спостерігалася в судах областей: Миколаївської — 9,5 % [6,3 %], або 2 тис. осіб; Чернігівської — 8,9 % [7 %], або 1,7 тис.; Дніпропетровської — 8,5 % [6,8 %], або 4,7 тис.; Київської — 8,2 % [6,7 %], або 3,1 тис.; Кіровоградської — 8,1 % [6,3 %], або 1,6 тис.; Житомирської — 7,9 % [5,1 %], або 2 тис.; Полтавської — 7,9 % [6,5 %], або майже 1,8 тис.

За відсутністю події та складу адміністративного правопорушення суди закрили провадження у справах щодо 28,4 тис. [33,2 тис.] осіб, що на 14,4 % менше, проте їх частка від кількості осіб, стосовно яких справи розглянуто з винесенням постанов, збільшилась — 4,2 % [3,6 %]. Найбільша частка осіб, щодо яких закрито провадження у справі з цієї підстави, відмічалася в судах областей: Миколаївської — 7,9 % [8,1 %], або 1,7 тис. осіб; Івано-Франківської — 7,2 % [3,9 %], або 1,4 тис.; Черкаської — 5,6 % [5 %], або 1,2 тис.; Дніпропетровської — 5,5 % [4,7 %], або 3 тис.; Кіровоградської — 5,5 % [5,2 %], або 1,1 тис.; Рівненської — 5,5 % [4,8 %], або 1,1 тис.; Вінницької — 5 % [3,5 %], або 1,6 тис.

За вчинення адміністративних правопорушень у віці від 16 до 18 років суди застосували заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КпАП, до 20,5 тис. [23,1 тис.] неповнолітніх осіб, що на 11,3 % менше.

У структурі справ про адміністративні правопорушення, що надійшли на розгляд до судів, найбільшу частку, як і в попередньому році, становили справи про вчинення правопорушень, пов'язаних із керуванням транспортними засобами або суднами особами, що перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КпАП) — 19,8 % [19,3 %] від усіх справ про адміністративні правопорушення, що надійшли на розгляд до судів, або майже 145 тис. таких справ; справи про порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна (ст. 124 КпАП), — 15,5 % [14,9 %], або 113,7 тис.; справи про вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173² КпАП) — 12,1 % [11,4 %], або 88,8 тис.; справи про дрібне хуліганство (ст. 173 КпАП) — 7,6 % [7,9 %], або 55,7 тис.; справи про порушення правил адміністративного нагляду (ст. 187 КпАП) — 5,3 % [4,4 %], або 38,6 тис.; справи про невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КпАП) — 4,4 % [4,1 %], або 32,5 тис.; справи про порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163¹ КпАП) — 4 % [4,2 %], або 29,5 тис.; справи про неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) (ст. 163² КпАП) — 3,8 % [3,4 %], або 28,1 тис.; справи про торгівлю з рук у невстановлених місцях (ст. 160 КпАП) — 2,2 % [3 %], або 16,2 тис.

У 2014 р. на розгляд до апеляційних загальних судів надійшло 11,6 тис. [15,1 тис.] апеляційних скарг на постанови загальних місцевих судів у справах про адміністративні правопорушення, що на 23,6 % менше. З різних підстав повернуто 2 тис. апеляційних скарг, або 16,9 % [17,3 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Суди за апеляційними скаргами розглянули 9,5 тис. [12,4 тис.] справ. За результатами перегляду скасовано та змінено 5,6 тис. [6,9 тис.] постанов, що на 19,3 % менше; проте їх питома вага в загальній кількості ухвалених місцевими судами постанов у справах про адміністративні правопорушення залишилася на рівні попереднього року і становила 0,8 % [0,8 %].

7.1. Розгляд справ про порушення Правил дорожнього руху

Протягом 2014 р. на розгляді місцевих загальних судів перебувало 284,2 тис. [369,5 тис.] справ про порушення Правил дорожнього руху (далі — Правила), що на 23,1 % менше, ніж у 2013 р.; їх частка від загальної кількості справ про адміністративні правопорушення, що перебували на розгляді, становила 38 % [36,8 %].

Із винесенням постанов суди розглянули 261,6 тис. [345,7 тис.] справ про порушення Правил, що на 24,3 % менше; водночас їх частка від кількості всіх справ про адміністративні правопорушення, розглянутих із винесенням постанов, дещо збільшилась — 38,8 % [37,9 %]. За порушення Правил суди застосували різні види стягнень до 231,9 тис. [314,1 тис.] осіб.

Найпоширенішим видом серед адміністративних стягнень, застосованих судами за порушення Правил, є штраф. Так, у 2014 р. суди оштрафували 177,2 тис. [194,8 тис.] осіб, що на 9 % менше; водночас їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил, збільшилась — 76,4 % [62 %]. Загальна сума накладеного судами штрафу становила 287,6 млн грн [201,7 млн грн], із яких добровільно сплачено 164,7 млн грн, або 57,3 % [57,6 %] від суми накладеного.

Позбавлення права керування транспортними засобами суди застосували до 35,4 тис. [39,3 тис.] осіб, або 15,3 % [12,5 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил.

Як уже зазначалося, відповідно до Закону № 693-VII громадські роботи замінено більш суворим видом адміністративного стягнення — адміністративним арештом. У зв'язку з цим відбулося значне збільшення застосування судами до винних осіб адміністративного арешту та відповідно зменшення призначення громадських робіт. Так, адміністративний арешт за порушення Правил суди призначили 17,5 тис. [4,2 тис.] осіб, що у 4,1 раза більше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил, також збільшилась і становила 7,6 % [1,4 %]. Громадські роботи суди призначили 1,5 тис. [75,1 тис.] осіб, або 0,7 % [23,9 %].

Попередження суди винесли 170 [324] особам.

Оплатне вилучення транспортного засобу в його власника суди застосували до 1,4 тис. [1,8 тис.] осіб, що менше на 21,7 %.

За порушення водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ременями безпеки або мотошоломами (ст. 121 КпАП) накладено адміністративне стягнення на 2,5 тис. [3,4 тис.] осіб; їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил, залишилася на рівні попереднього року — 1,1 % [1,1 %]; штраф накладено на 1,8 тис. осіб; суди позбавили права керування транспортними засобами 264 [406] особи; до 222 осіб застосовано адміністративний арешт; оплатне вилучення транспортного засобу в його власника суди застосували до 36 осіб; попередження винесено 37 особам.

За перевищення водіями транспортних засобів установлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху (ст. 122 КпАП) накладено адміністративне стягнення на 2,4 тис. [4,5 тис.] осіб, що на 45,9 % менше; їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил, становила 1 % [1,4 %]; позбавлено права керування транспортним засобом 120 водіїв; штраф накладено на 2,3 тис. [4,2 тис.] осіб.

За невиконання водіями вимог про зупинку (ст. 122² КпАП) адміністративне стягнення накладено на 1,7 тис. [1,8 тис.] осіб, або 0,7 % [0,6 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил; штраф накладено на 1,3 тис. [1,7 тис.] осіб; права керування транспортними засобами суди позбавили 422 [170] особи.

Через залишення місця дорожньо-транспортної пригоди (ст. 122⁴ КпАП) адміністративне стягнення накладено на 2,6 тис. [2,5 тис.] осіб, або 1,1 % [0,8 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил; штраф накладено на 2,4 тис. [2,3 тис.] осіб; громадські роботи призначено 139 [229] особам; адміністративний арешт — 50 [19] особам.

За порушення особами, які керують транспортними засобами, правил руху через залізничні переїзди (ст. 123 КпАП) накладено адміністративне стягнення на 875 [1,1 тис.] осіб, що на 22,2 % менше; штраф накладено на 820 [1 тис.] осіб; суди позбавили права керування транспортними засобами 49 [59] осіб; адміністративний арешт застосовано до 6 [12] осіб; оплатне вилучення транспортного засобу в його власника суди застосували до 17 осіб.

За порушення Правил, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу,

автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна (ст. 124 КпАП), накладено адміністративне стягнення на 100,3 тис. [130,3 тис.] осіб, що на 23 % менше; позбавлено права керування транспортним засобом 2,4 тис. осіб, або 2,3 % [3,1 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення саме за цей вид правопорушення; штраф накладено на 98 тис. [126,2 тис.] осіб.

За керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КпАП), накладено адміністративне стягнення на 120,4 тис. [169,3 тис.] осіб; їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення Правил, становила 51,9 % [53,9 %]; позбавлено права керування транспортним засобом 32,2 тис. осіб, або 26,7 % [20,3 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення саме за цей вид правопорушення. Оплатне вилучення транспортного засобу в його власника суди застосували до 1,2 тис. осіб, або 96,3 % [95,5 %] від кількості усіх осіб, до яких застосовано цей вид адміністративного стягнення за порушення Правил.

На розгляд до апеляційних загальних судів у 2014 р. надійшло майже 7 тис. [8,9 тис.] апеляційних скарг на постанови загальних місцевих судів у справах про порушення Правил, що на 21,5 % менше, ніж у 2013 р. За апеляційними скаргами суди розглянули 5,8 тис. [7,4 тис.] таких справ, або 83,1 % [83,2 %] від кількості тих, що надійшли. У тому числі скасовано та змінено 3,3 тис. [4,1 тис.] постанов загальних місцевих судів про порушення Правил, або 1,3 % [1,2 %] від загальної кількості ухвалених місцевими судами постанов за порушення цих Правил; залишено без змін — 2,5 тис. [3,3 тис.] постанов.

7.2. Розгляд справ про порушення митних правил

За порушення митних правил протягом 2014 р. адміністративне стягнення накладено на 9,1 тис. [14 тис.] осіб, що на 35,4 % менше, ніж у попередньому році. У тому числі за недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення (ст. 472 МК) накладено адміністративне стягнення на 3,4 тис. [6,3 тис.] осіб; їх частка від кількості всіх осіб, на яких накладено стягнення за порушення митних правил, — 37,1 %; штраф накладено на 3,2 тис. [6,1 тис.] осіб; конфіскація зазначених товарів, транспорт-

них засобів застосована до 3,3 тис. [6,2 тис.] осіб, або 97 % [98,7 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення.

За переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням товарів від митного контролю (статті 482, 483 МК), накладено стягнення на 2,3 тис. осіб, або 24,8 %; конфіскація цих товарів, транспортних засобів і транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів, а також транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, застосована майже до 1,9 тис. [2,6 тис.] осіб, що на 28,3 % менше.

За зберігання, перевезення чи придбання товарів, транспортних засобів комерційного призначення, ввезених на митну територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (ст. 484 МК), накладено стягнення на 511 [605] осіб, або 5,6 % від кількості всіх осіб, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація зазначених товарів, транспортних засобів застосована до 516 [594] осіб.

кості всіх осіб, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація зазначених товарів, транспортних засобів застосована до 516 [594] осіб.

За порушення порядку проходження митного контролю в зонах (коридорах) спрощеного митного контролю (ст. 471 МК) накладено стягнення на 2,4 тис. [3,9 тис.] осіб, або 26,7 % від кількості всіх осіб, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація цих товарів застосована до 1,6 тис. [2,5 тис.] осіб, або 65,8 % [63,6 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення.

На розгляд до апеляційних загальних судів у 2014 р. надійшло 1,1 тис. [1,6 тис.] апеляційних скарг на постанови загальних місцевих судів у справах про порушення вимог МК, що на 28,9 % менше. За апеляційними скаргами суди розглянули 982 [1,3 тис.] справи. За результатами перегляду скасовано та змінено 423 [521] постанови, або 4,2 % [3,4 %] від усієї кількості ухвалених місцевими загальними судами постанов за порушення вимог МК.

8. Розгляд справ про вчинення корупційних правопорушень

Одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави є подолання проблеми корупції.

Ключовою ознакою сучасної ситуації щодо боротьби з корупцією в Україні є започаткування ще в 2010—2011 рр. процесу реформування вітчизняного антикорупційного законодавства, зокрема прийняття законів України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції» (далі — Закон № 3206-VI), від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», від 18 квітня 2013 р. № 221-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», від 21 лютого 2014 р. № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції», від 13 травня 2014 р. № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо

лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», яким істотно удосконалено вітчизняну систему запобігання і протидії корупції, зокрема: передбачено додаткові положення з посилення відповідальності за корупційні діяння у державному та приватному секторах; підвищено санкції для фізичних та юридичних осіб за кримінальні корупційні правопорушення шляхом введення як альтернативного виду покарання — позбавлення волі, що гарантуватиме для України можливість співпраці в межах надання міжнародної правової допомоги, як це передбачено Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією; поширено правила спеціальної конфіскації на всі корупційні злочини; встановлено адміністративну та дисциплінарну відповідальність за подання недостовірних відомостей у деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; встановлено відповідальність юридичних осіб за незабезпечення здійснення антикорупційних заходів, якщо це призвело до вчинення корупційного правопорушення.

Відповідно до ст. 21 Закону № 3206-VI особи, зазначені в ч. 1 ст. 4 цього Закону, за вчинення корупційних правопорушень притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-пра-

вової та дисциплінарної відповідальності в установленому законом порядку.

Так, на виконання вимог зазначених законів на розгляд до місцевих загальних судів, згідно зі статистичними даними ДСА, у 2014 р. надійшло 2,8 тис. [2,4 тис.] справ про вчинення корупційних правопорушень, відповідальність за які передбачена КпАП (глава 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», статті 172⁴—172⁹ КпАП), що на 16,3 % більше, ніж у 2013 р.

Із винесенням постанови місцеві загальні суди розглянули 2,5 тис. [2,2 тис.] справ про адміністративні корупційні правопорушення, або 89,3 % [90,5 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

Штраф суди наклали майже на 2 тис. [1,7 тис.] осіб, що на 12,6 % більше; їх частка від кількості осіб, стосовно яких розглянуто справи про адміністративні корупційні правопорушення з винесенням постанови, становила 78,7 % [79,9 %]. Загальна сума накладеного судами штрафу — 626,1 тис. грн, із яких добровільно сплачено 394,5 тис. грн, або 63 % [54,9 %] від суми накладеного.

Конфіскацію предметів, грошей суди застосували до 148 [455] осіб, що на 67,5 % менше.

У тому числі за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁴ КпАП) розглянуто з винесенням постанови 225 [307] справ; накладено штраф на 144 [214] особи, або 7,3 % [12,3 %] від кількості осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за корупційні правопорушення; конфіскацію незаконно одержаної неправомірної вигоди матеріального характеру застосовано до 97 [158] осіб, або 4,9 % [9,1 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення за корупційні правопорушення.

За порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви) (ст. 172⁵ КпАП) розглянуто з винесенням постанови 88 [27] справ; оштрафовано 68 [22] осіб, або 3,5 % [1,3 %]; конфіскацію дарунка (пожертви) застосовано до 51 [17] особи, або 2,6 % [1 %].

За порушення вимог фінансового контролю (ст. 172⁶ КпАП) розглянуто з винесенням постанови 1,2 тис. [830] справ, що на 40,5 % більше; штраф накладено на 994 [763] особи, або 50,6 % [43,8 %].

За порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172⁷ КпАП) розглянуто з винесенням постанови 902 [267] справи; оштра-

фовано 678 [197] осіб, що у 3,4 раза більше, або 34,5 % [11,3 %].

За незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸ КпАП), розглянуто з винесенням постанови 37 [19] справ; штраф накладено на 32 [11] особи, або 1,6 % [0,6 %].

За нежиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172⁹ КпАП) розглянуто з винесенням постанови 76 [36] справ, що у 2,1 раза більше; оштрафовано 47 [20] осіб, що також більше у 2,4 раза, або 2,4 % [1,1 %].

Суди закрили провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення стосовно 529 [439] осіб, що на 20,5 % більше, ніж у попередньому році; їх частка від числа тих, щодо яких розглянуто справи з винесенням постанови, становила 21,2 % [20,1 %]. У тому числі провадження у справах закрито у зв'язку з: передачею матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання для вирішення питання про порушення кримінальної справи — стосовно 2 [5] осіб; відсутністю події та складу адміністративного правопорушення — стосовно 337 [230] осіб, або 13,5 % [10,5 %] від кількості осіб, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов; закінченням строків для накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КпАП, — стосовно 92 [58] осіб, або 3,7 % [2,7 %]. За малозначністю вчиненого корупційного правопорушення звільнено від адміністративної відповідальності 86 [65] осіб, або 3,4 % [3 %].

На розгляд до апеляційних загальних судів у 2014 р. надійшло 686 [699] апеляційних скарг на постанови загальних місцевих судів у справах про корупційні правопорушення, що на 1,9 % менше. За апеляційними скаргами розглянуто 609 [616] справ. За результатами перегляду скасовано та змінено 293 [297] постанови, або 11,7 % [13,6 %] від загальної кількості ухвалених місцевими судами постанов за корупційні правопорушення.

Протягом 2014 р. за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розд. XVII, статті 364—370 КК), місцевими загальними судами за вироками, що набрали законної сили, засуджено 1,5 тис. [2,1 тис.] осіб, що на 25,7 % менше, ніж у 2013 р.; їх частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів також зменшилась і становила 1,5 % [1,7 %]. Виправдано 57 [43] осіб.

У тому числі за вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 354, 364,

364¹, 365², 368—369² КК, засуджено 841 [1,2 тис.] особу, що на 32,6 % менше, ніж у 2013 р.; із них 370 [631] осіб — державні службовці. Виправдано 25 [25] осіб. Кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, зменшилася на 56,9 % і становила 66 [153] осіб; їх частка від загальної кількості осіб, засуджених за статтями 354, 364, 364¹, 365², 368—369² КК, також зменшилася — 7,8 % [12,3 %]. Штраф як основне покарання суди наклали на 290 [331] осіб; громадські роботи призначено 4 [3] особам; виправні роботи — 2 [8] особам; обмеження волі застосовано до 9 [18] осіб; арешт — до 3 [3] осіб. Конфіскацію майна як додаткове покарання суди застосували до 61 [135] особи. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовано до 551 [973] особи; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу — до 126 [221] осіб. Штраф як додаткове покарання суди наклали на 50 [58] осіб.

9. Звернення до виконання рішень судів

Згідно зі статистичними даними ДСА, суди протягом 2014 р. переважно дотримувалися строків звернення до виконання судових рішень у кримінальних, цивільних, адміністративних справах та справах про адміністративні правопорушення. Так, із порушенням строків, передбачених КПК, суди звернули до виконання: 135 [526] вироків, що у 3,9 раза менше, ніж у 2013 р., або 0,1 % [0,4 %] від кількості постановлених судами по першій інстанції вироків; у тому числі стосовно осіб, які трималися під вартою, — 9 [63].

Проте збільшилась як кількість, так і частка судових наказів, які суди надіслали боржникам із порушенням вимог, передбачених ч. 1 ст. 104 ЦПК, — майже 44 тис. [39 тис.], або 20,6 % [12,5 %] від кількості виданих судових наказів.

До місцевих загальних судів у порядку цивільного судочинства надійшло 135,7 тис. [155,5 тис.] клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, а також щодо рішень інших органів (посадових осіб), що на 12,7 % менше. Суди розглянули 130,1 тис. [143,8 тис.] зазначених документів, у тому числі задоволено 82 тис. [94,4 тис.], або 63 % [65,7 %] від кількості розглянутих.

У порядку адміністративного судочинства на розгляді судів перебувало 48,5 тис. [59,2 тис.] клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, що на 18,1 % менше. Розглянуто 44,8 тис. [50,5 тис.], у тому числі задоволе-

Суди звільнили від відбування покарання 467 [728] осіб, засуджених за вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 354, 364, 364¹, 365², 368—369² КК, що на 35,9 % менше; їх частка від загальної кількості осіб, засуджених за цими статтями КК, також зменшилась і становила 55,5 % [58,4 %].

В апеляційному порядку скасовано та змінено вироки стосовно 1,1 тис. [1,1 тис.] осіб, засуджених за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364—370 КК), що на 1,1 % менше, ніж у 2013 р.; із них виправдувальних вироків — щодо 53 [56] осіб. Найчастіше підставами для скасування вироків в апеляційному порядку були: істотні порушення вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК, ст. 370 КПК 1960 р.) — скасовано вироки стосовно 176 осіб; односторонність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства (ст. 368 КПК 1960 р.) — щодо 151 особи.

но 20,3 тис. [30,1 тис.], або 45,4 % [59,6 %] від кількості розглянутих.

Суди у порядку цивільного судочинства розглянули (без урахування повернутих та залишених без розгляду) 8,3 тис. [12,3 тис.] скарг на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, що на 32,5 % менше, у тому числі із задоволенням вимог — 4,7 тис. [6,9 тис.], або 56,5 % [56 %] від кількості розглянутих. За невиконання судового рішення (ст. 382 КК) за вироками, що набрали законної сили, засуджено 160 [143] осіб.

У 2014 р. суди загальної юрисдикції видали на виконання майже 914 тис. [1 млн 64,6 тис.] виконавчих документів, що на 14,1 % менше. У тому числі майже 13,9 тис. [21,8 тис.] виконавчих листів — про відшкодування збитків, завданих злочинами, що на 36,5 % менше. Сума, що підлягала стягненню, також зменшилась і становила 608 млн 997,3 тис. грн. У тому числі рішень в адміністративних справах — 70,7 тис., що на 42,7 % менше, на суму 7 млрд 102 млн 693,4 тис. грн; постанов у справах про адміністративні правопорушення — 252,5 тис., що на 28,1 % менше, на суму 214 млн 50 тис. грн; про виконання рішень у трудових спорах — 13,1 тис., на суму 162 млн 342,7 тис. грн; про стягнення аліментів — 59,9 тис.; про стягнення судового збору та інших видів стягнень на користь держави — 322,7 тис. [216,4 тис.] документів на суму 203 млн 881 тис. грн.

П.П. Андрушко,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор, кандидат юридичних наук

К.П. Задоя,
доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук

S u m m a r y

The article deals with the authority of the Supreme Court of Ukraine as to perform review of the court decisions regarding unequal application of the court of cassation of the same legal rule in the manner prescribed by the Law of Ukraine on criminal liability

Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України

Із набранням чинності Законом від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» (далі — Закон № 192-VIII) зазнали істотних змін підстави для перегляду Верховним Судом України судових рішень у кримінальному провадженні. У тому числі відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі — КПК) на сьогодні до таких підстав віднесено «неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої *норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність*, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування *санкцій кримінально-правових норм*, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання)»¹.

Первісна ж редакція даного положення передбачала, що Верховний Суд України може здійснювати перегляд судових рішень з підстави «неоднакового застосування судом касаційної інстанції *одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність* щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань *призначення покарання*, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень».

Порівнюючи чинну та попередню (первісну) редакцію п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, можна виокремити три законодавчі зміни, які безумовно не можна розглядати як суто філологічне вдосконалення (наприклад, *заміна дієслова «зумовило» дієсловом «потягло»*) тексту кримінального процесуального закону:

а) заміна слів «*норма закону України про кримінальну відповідальність*» на «*норма права, передбачена законом України про кримінальну відповідальність*»;

б) заміна слів «*призначення покарання*» словами «*санкції кримінально-правових норм*» у межах характеристики застереження щодо питань, на які не поширюється п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК;

¹ Зауважимо, що проектом Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів», внесеного народними депутатами України Сироїд О., Сотник О., Журжієм А., Ємцем Л., Крульком І., реєстр. № 1497 від 17 грудня 2014 р., прийнятого у першому читанні за основу 13 січня 2014 р., пропонувалося викласти п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК в дещо іншій редакції: «1) неоднакове застосування однієї і тієї ж норми матеріального та (або) процесуального права у подібних правовідносинах судами (судом) касаційної інстанції».

в) заміна слів «щодо подібних суспільно небезпечних діянь» словами «у подібних правовідносинах».

Усі перераховані вище зміни потребують аналізу, щоб з'ясувати, чи зумовили вони реальне виникнення «нового» юридично змісту відповідних положень КПК, чи вони мають суто філологічний («формальний») характер?

Термін «норма права, передбачена законом України про кримінальну відповідальність» у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК (в чинній редакції), має тлумачитись буквально. Оскільки саме така інтерпретація враховує всі можливі варіанти вираження змісту права (норм права) через його зовнішню форму (положення нормативно-правових актів)

Характеристика першої зміни потребує попереднього уточнення відносно того, що саме законодавець мав на увазі, вживаючи слова «норма закону України про кримінальну відповідальність» у первісній реакції п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК. Примітно, що в самому законі України про кримінальну відповідальність, яким, насамперед, розуміється Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі — КК) як єдиний кодифікований акт законодавства про кримінальну відповідальність, термін «норма закону України про кримінальну відповідальність» не вживається взагалі. Натомість у КК часто використовується термін «положення цього Кодексу».

Можна припустити, що саме в цьому сенсі в КПК було використано термін «норма закону України про кримінальну відповідальність». У такому разі цей термін є досить некоректним, адже в загальній теорії права нормою традиційно іменується правила поведінки, а не структурна складова нормативного акта (його положення). Останні, у свою чергу, можуть закріплювати норму права в цілому, окремі її структурні елементи або навіть декілька норм права відразу. Таким чином, відмова від використання у КПК формулювання «норма закону України про кримінальну відповідальність» з подальшою його заміною формулюванням «норма права, передбачена законом України про кримінальну відповідальність» виглядає, на нашу думку, логічним рішенням, що усуває обидві вищезазначені проблеми. Зауважимо, що термін «норма права, передбачена законом України про кримінальну відповідальність» у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК (в чинній редакції), має тлумачитись буквально. Оскільки саме така інтерпретація враховує всі можливі варіанти вираження змісту права (норм права)

через його зовнішню форму (положення нормативно-правових актів)².

При оцінці другої із зазначених вище змін слід врахувати, що формулювання «призначення покарання» в абз. 6 п. 5 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2011 р. № 15 «Про судову практику застосування статей 400¹¹—400¹⁸ Кримінально-процесуального кодексу України» тлумачиться як «питання призначення покарання, пов'язані із застосуванням норм Кримінального кодексу України, що регламентують цілі, систему покарань, види, підстави, порядок та межі призначення покарання особі, яка вчинила злочин».

Тим не менше вбачається, що з огляду на реальну практику Верховного Суду України, останній орієнтувався на інше розуміння поняття «призначення покарання». Наприклад, у постанові від 4 квітня 2011 р. у справі № 1к-11 та від 12 вересня 2011 р. у справі № 5-15кц11 Верховний Суд України дійшов висновку про те, що у випадках, коли санкцією відповідної статті КК передбачено обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна, але злочин вчинено не з корисливих мотивів, то таке додаткове покарання не може бути застосовано, оскільки в даному разі повинна мати пріоритет у застосуванні норма Загальної частини КК, а саме ч. 2 ст. 59 КК. Тим самим було дано оцінку неоднаковому застосуванню судом касаційної інстанції «норм закону України про кримінальну відповідальність» в питанні, що відповідно до вказаного вище правозастосовного орієнтиру віднесено до сфери «призначення покарання».

Загалом з аналізу кола питань, які стали предметом уваги Верховного Суду України, можна зробити висновок, що найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції України цілком виправдано тлумачив термін «призначення покарання» у п. 1 ч. 1 ст. 65 КК обмежувально, охоплюючи ним лише такі «складові» цього етапу застосування кримінально-правових норм, які передбачають реалізацію судом дискреційних повноважень при обранні засудженому міри покарання (наприклад, врахування п. 3 ч. 1 ст. 65 КК, застосування ст. 69 КК тощо). З огляду на це

² Подібним чином вирішував проблему співвідношення понять «кримінально-правова норма» та «стаття кримінального закону (стаття КК)» В.О. Навроцький (див.: Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. — К., 2013. — С. 75—76).

заміна у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК слів «призначення покарання» словами «санкції кримінально-правових норм» видається неоднозначною.

По-перше, останнє формулювання буквально дозволяє Верховному Суду України переглядати судові рішення суду касаційної інстанції у тих випадках, коли в межах процедури призначення покарання суд касаційної інстанції реалізував передбачені законом дискреційні повноваження (наприклад, щодо застосування ст. 69 КК).

По-друге, вказівка на «санкції кримінально-правових норм», очевидно, унеможливило перегляд судових рішень касаційної інстанції у тих випадках, коли засудженим було обрано різні міри покарання в силу неузгодженостей (суперечностей) між положеннями Загальної та Особливої частин КК (як у наведеному вище випадку із призначенням конфіскації майна). Тому видається, що найбільш оптимальний варіант тлумачення п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК (в чинній редакції) у частині слів «санкції кримінально-правових норм» є таким:

а) зазначені слова повинні мати таке ж тлумачення, яке поступово виробив у своїх рішеннях Верховний Суд України щодо слів «призначення покарання» в первісній редакції п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК;

б) як наслідок, заміна слів «призначення покарання» словами «санкції кримінально-правових норм» у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК має інтерпретуватися не як «змістова», а як «формальна» зміна положення кримінального процесуального закону.

Третя зміна п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК є доволі неоднозначною з точки зору теорії кримінального права. По-перше, вчення про кримінально-правові відносини навряд чи можна вважати достатньо розробленим. Хоча останні були предметом ряду наукових досліджень, з-поміж яких варто виокремити праці С.Д. Шапченка, І.І. Чугуникова, І.І. Митрофанова, П.П. Сердюка³. Кожен із цих науковців сформулював власне розуміння кримінально-правових відносин та запропонував їх типологію (класифікацію). Однак проблема полягає у тому, що вчення про кримінально-правові відносини нині має

надзвичайно абстрактний характер та неспроможне запропонувати необхідні орієнтири для розуміння терміну «подібні правовідносини» в п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК.

Через саме звучання цього терміна виникає потреба в розмежуванні «подібних» та «неподібних» правовідносин (кримінально-правових відносин). Однак з теоретичної точки зору важко дати однозначну відповідь на запитання про те, що є показником «подібності» кримінально-правових відносин — юридичні факти, що їх породжують, юридичний зміст таких правовідносин, фактичний зміст таких правовідносин, предмет таких правовідносин тощо.

Так само не можна дати однозначну відповідь на питання про те, чи виникають «подібні» правовідносини, наприклад, у випадках, якщо: а) різними суб'єктами вчинено крадіжки без обтяжуючих обставин; б) одним суб'єктом вчинено крадіжку при обтяжуючих обставинах, а іншим — крадіжку без обтяжуючих обставин; в) одним суб'єктом вчинено крадіжку, а іншим — грабіж; г) одним суб'єктом вчинено крадіжку, а іншим — декілька крадіжок, що утворюють повторність або повторність і сукупність злочинів.

І, насамкінець, головне — недостатньо зрозумілим є значення правозастосовного акта, яким до особи застосовуються заходи кримінально-правового характеру. З огляду на положення вітчизняної кримінально-правової доктрини не можна однозначно охарактеризувати як «подібні» чи «неподібні» кримінально-правові відносини, що виникли через порушення однієї й тієї самої норми-заборони, але перші з них ще не «добігли» до моменту постановлення вказаного акта, а другі — такий рубіж вже перейшли. Із правозастосовної точки зору потреба в «розмежуванні» чи «уподібненні» таких правовідносин може бути зумовлена, наприклад, вирішенням питання про зворотню дію в часі закону України про кримінальну відповідальність — чи може Верховний Суд України здійснювати перегляд рішень суду касаційної інстанції, якщо мало місце неоднакове застосування кримінально-правових наслідків закону, який має зворотню дію в часі (зокрема, в одному випадку кримінальне провадження було закрито з підстав, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, а в другому випадку — суд відмовився звільнити особу від покарання з підстав, передбачених ч. 2 ст. 74 КК, або навпаки)?

Крім того, проблема із вживанням в п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК терміна «подібні правовідносини»

³ Див.: Шапченко С.Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С.Д. Шапченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2000. — Випуск 40. — С. 63—67; Чугуников І.І. Правовідносини й форми їх реалізації в кримінальному праві: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук / І.І. Чугуников; Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2001. — 200 с; Митрофанов І.І. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности: монография / И.И. Митрофанов. — Одесса, 2014. — С. 184—266; Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія / П.П. Сердюк. — Запоріжжя, 2012. — С. 115—295.

обумовлена ще й тим, що у загальній теорії права він традиційно вживається для характеристики змісту такого явища, як аналогія закону, що, у свою чергу, вплинуло на зміст цілого ряду вітчизняних нормативно-правових актів — у ч. 1 ст. 10 Сімейного кодексу України 2002 р., ч. 1 ст. 8 Цивільного кодексу України 2003 р., ч. 8 ст. 8 Цивільно-процесуального кодексу України 2004 р. нормативні визначення аналогії закону містять згадку про «подібні правовідносини». Таким чином, постає запитання про те, чи не «легалізує» чинна редакція п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК аналогію закону в сфері кримінального права всупереч прямій забороні, передбаченій ч. 4 ст. 5 КК?

У світлі вищезазначених проблем вважаємо за доцільне наголосити на такому:

а) заміну слів «щодо подібних суспільно небезпечних діянь» словами «у подібних правовідносинах» варто сприймати як «косметичну» зміну кримінального процесуального закону⁴;

б) термін «подібні правовідносини» слід тлумачити так само, як в період чинності первісної редакції п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК тлумачився термін «подібні суспільно небезпечні діяння»⁵.

Таким чином, усі три запропоновані нами варіанти (підходи) до розгляду змін до п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК мають, вважаємо, «косметичний» характер (щодо відмови від слів «норма закону України про кримінальну відповідальність» такий висновок є дещо умовним), а отже, — повноваження

Верховного Суду України щодо перегляду судових рішень з підстав, передбачених вказаним положенням кримінального процесуального закону, реально не зазнали змін після набрання чинності Законом № 192-VIII.

Разом із тим положення, сформульоване у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК в первісній редакції, характеризувалось певною неоднозначністю змісту (частково про це було зазначено вище) і потребує значної уваги та ретельного аналізу.

Першим і поки що єдиним (станом на 1 червня 2015 р.) теоретичним дослідженням норми, сформульованої у ч. 1 ст. 445 КПК в редакції Закону № 192-VIII, є стаття О.М. Дроздова⁶, в якій її автор акцентує увагу на тому, що нова редакція зазначеної норми породила низку проблем, вирішення яких має важливе теоретичне та практичне значення, а саме щодо співвідношення таких категорій: «норма права» та «норма закону», «подібні правовідносини» та «подібні суспільно небезпечні діяння», «неоднакове застосування санкцій кримінально-правових норм» та «призначення покарання».

Значивши, що правовідносинами визнаються суспільні відносини, врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, та звернувши увагу на те, що склад правовідношення являє собою юридичну конструкцію, яка містить у собі сукупність елементів, необхідних для його виникнення: об'єкт, суб'єкти, юридичний зміст (права і обов'язки суб'єктів), юридичний факт⁷, — О.М. Дроздов робить висновок, що у Законі № 192-VIII йдеться про правовідносини, які виникають, змінюються та припиняються на основі норм права, передбачених КК, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, які покарання належить застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, формулюють інші кримінально-правові наслідки вчинення злочину. О.М. Дроздов вважає, що порівняно з попередньою редакцією ст. 445 КПК, у якій йшлося лише про подібні суспільно небезпечні діяння, нова редакція згадуваної норми КПК визначає більш широке коло обставин (у тому числі й суспільно небезпечні діяння), які можуть бути предметом дослідження Верховного Суду України.

⁶ Див.: Дроздов О. Наукові підходи до формування окремих підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України у кримінальному провадженні // Вісник Національної академії правових наук України. — 2015. — № 1. — С. 113—128.

⁷ Див.: Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. — Х., 2014. — С. 232.

⁴ Зауважимо, що дещо інакший стан речей характерний для інших процесуальних галузей права. Так, В.Е. Беляневич, тлумачачи положення господарсько-процесуального законодавства, виходячи з наведених ним теоретичних положень, що визначають структуру правовідносин, вважає, що можна визначити ознаки подібності правовідносин. На думку В.Е. Беляневича, подібними слід вважати правовідносини, що мають однаковий зміст (права та обов'язки) та склалися щодо однакового об'єкта (врегульованих суспільних відносин). Щодо суб'єктів правовідносин, то їх характеристика має значення, якщо зміст правовідносин пов'язаний з їх правовим статусом (обмеження правосуб'єктності, видів діяльності, становище відносно інших суб'єктів тощо). Для подібності також має значення однаковість юридичних фактів (обставин, які спричиняють виникнення, зміну та припинення правовідносин), що в процесуальному праві слугують фактичними підставами позову та включаються до предмета доказування. В.Е. Беляневич зазначає, що при встановленні різних за змістом судових рішень слід виходити із визначення судового рішення як результату вирішення господарського спору по суті (ст. 82 ГПК) та вимог ст. 84 ГПК щодо викладення рішення, його структури та змісту складових частин. Для цілей розуміння норми п. 1 ст. 116 ГПК слід брати до уваги резолютивну частину, в якій міститься висновок про задоволення позову або про відмову в позові. У мотивувальній частині рішення може міститися висновок суду щодо норм законодавства, що регулює спірні відносини, та тлумачення застосованих судом норм. Однак в мотивувальній частині рішення викладається не результат судочинства, а відображається процес судового пізнання, оцінки доказів та прийняття рішення (див. Б е л я н е в и ч В. Е. Господарський процесуальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 1 серпня 2014 року): наук.-практ. комент. — К., 2014. — С. 879).

⁵ У зв'язку з цим у межах даної публікації терміни «подібні правовідносини» та «подібні суспільно небезпечні діяння» будуть вживатись як синоніми, а використання першого із них у тексті п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК буде розглядатись як умовність, що дозволяє оперувати по відношенню до даного законодавчого положення й другим із зазначених термінів.

Зазначивши, що Верховний Суд України не переглядає судові рішення, якщо заявник оспорує фактичні обставини справи, зокрема питання щодо доведеності винуватості особи та невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи внаслідок неналежного, неповного та одностороннього дослідження доказів, О.М. Дроздов вважає, що Верховний Суд України повинен діяти за таким алгоритмом: вирішуючи питання про наявність наведеної підстави, Верховний Суд України бере до уваги встановлені судом обставини, які викладені в оспорюваному судовому рішенні, що набрало законної сили; порівнює такі обставини з обставинами, викладеними у порівнюваному судовому рішенні, та робить висновок: є в оспорюваному і порівнюваному рішеннях правовідносини подібними чи ні⁸.

Фактичні обставини справи, судові рішення в якій переглядаються, є своєрідним критерієм оцінки правильності юридичної кваліфікації, що досліджується в контексті питання про те, чи мало місце неоднакове застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права

На думку науковця, подібними суспільно небезпечними діяннями належить розуміти два і більше (не менше двох) різних, але схожих між собою суспільно небезпечних діяння, тобто такі, що мають спільні риси, ознаки (схожі за суб'єктивним складом, за об'єктивною стороною, формою вини, наслідками тощо). При цьому О.М. Дроздов відмічає, що крім того, як зазначає Верховний Суд України, подібність суспільно небезпечних діянь за обсягом та змістом, як правило, повинна орієнтувати на однакове застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність щодо таких діянь та запобігати ухваленню різних за правовими наслідками судових рішень. У цьому сенсі, вважає О.М. Дроздов, подібність суспільно небезпечних діянь, які отримали неоднакову кримінально-правову оцінку в правозастосуванні, є (може бути) підставою для перегляду справи Верховним Судом України.

Враховуючи наведені міркування, О.М. Дроздов дійшов висновку, що фактичні обставини справи, судові рішення в якій переглядаються, є своєрідним критерієм оцінки правильності юридичної кваліфікації, що досліджується в контексті питання про те, чи мало місце неоднакове застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права⁹.

Навівши позицію Верховного Суду України щодо розуміння неоднакового застосування одних і тих самих норм права, передбачених КК, викладену у постанові Судової палати у кримінальних справах від 22 січня 2015 р. у справі № 5-35к14, — це різне, відмінне, несхоже тлумачення, розуміння точного змісту (суті) норми кримінального закону¹⁰, О.М. Дроздов зазначає, що неоднакове застосування одних і тих самих норм права, передбачених КК, полягає, зокрема: у різному тлумаченні судом (судами) касаційної інстанції змісту і сутності норми права, передбаченої КК, що призвело до різних висновків про кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, про наявність чи відсутність складу злочину тощо; у різному застосуванні правил конкуренції норм права, передбачених КК при вирішенні колізій між ними з урахуванням юридичної сили цих норм, а також їх дії у часі, просторі та за колом осіб, тобто різне незастосування норм права, передбачених КК, які підлягали застосуванню; у різному визначенні предмета регулювання норм права, передбачених КК, зокрема, застосуванні різних норм права для регулювання одних і тих самих правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках, і незастосуванні цієї самої норми до аналогічних відносин в інших випадках, тобто різне застосування норм права, передбачених КК, які не підлягали застосуванню.

Зауваживши, що неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КК, у подібних правовідносинах, повинно призвести до ухвалення різних за змістом судових рішень, учений робить висновок, що ухваленням різних за змістом судових рішень слід розуміти неоднакові за правовими висновками рішення суду касаційної інстанції в двох або більше кримінальних справах, предметом розгляду яких були подібні правовідносини за конкретно визначеними нормами права, та що відповідно до ст. 372 КПК саме у резолютивній частині ухвали зазначаються відповідні висновки суду.

Навівши правові позиції Верховного Суду України щодо розуміння понять «правозастосування» (постанова від 29 травня 2014 р. у справі № 5-15к14), «правильність застосування норми права, передбаченої КК (кваліфікація

⁸ Див.: Дроздов О. Знач. праця. — С. 118.

⁹ Див.: Там само — С. 119.

¹⁰ Див.: Там само. — С. 119.

злочину)» (постанова від 24 жовтня 2013 р. у справі № 5-34к13) та поняття «схожість діянь» (постанова від 26 червня 2014 р. у справі № 5-10к14), О.М. Дроздов звертає увагу на те, що необхідно враховувати, що постановлення касаційною інстанцією ухвали про скасування рішення судів нижчих інстанцій і призначення нового судового розгляду не означає розгляду кримінальної справи по суті, а тому відповідні ухвали не можуть бути предметом перегляду в порядку, передбаченому гл. 33 КПК, на них не може здійснюватися посилання як на підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК¹¹.

Верховний Суд України, окрім функції з перегляду рішень по суті, наділений функцією уніфікації судової практики з метою однакового застосування судами норм матеріального права

Вважаємо, що з частиною наведених міркувань О.М. Дроздова слід погодитись, з деякими — з певними застереженнями, інші варті уваги і потребують подальшого дослідження.

Як зазначалось, заміна у тексті п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК слів «щодо подібних суспільно небезпечних діянь» словами «у подібних правовідносинах» фактично є редакційним уточненням для вживання у всіх процесуальних кодексах однакової термінології, а за змістом формулювання терміни «подібні суспільно небезпечні діяння» і «подібні правовідносини» є синонімами.

Питанням про поняття подібності суспільно небезпечних діянь і неоднаковості застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь у науково-практичних коментарях, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях, опублікованих до набрання чинності ст. 445 КПК в редакції Закону № 192-VIII, уваги приділялось недостатньо.

Зокрема, Д.П. Письменний лише зазначає, що підстава для перегляду судових рішень, яка викладена в п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, має кілька ознак, які мають обмежувальний характер, і застосовується у разі, якщо судом касаційної інстанції ухвалено різні за змістом рішення, в яких неоднаково застосовано саме норму закону України про кримінальну відповідальність за її формою вини і за кваліфікацією діяння у схожих між собою суспільно небезпечних діяннях, які мають спільні риси за об'єктивною

стороною і формою вини, а специфікою предмета перегляду судових рішень Верховного Суду України є перевірка правильності висновків та правової позиції касаційного суду в оскаржуваному рішенні¹².

В.М. Тертишник вважає, що неоднакове застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність може полягати у різному тлумаченні судом касаційної інстанції змісту і сутності окремих норм КК, кваліфікаційних ознак та інших юридично значимих фактів, що зумовило неоднакові висновки щодо форм вини, наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення, наявності чи відсутності обставин, що виключають кримінальну відповідальність, або різну правову кваліфікацію кримінального правопорушення чи

іншого діяння¹³.

К.В. Легких, здійснюючи тлумачення норм, сформульованих у ст. 445 КПК, обмежується лише зазначенням, що Верховний Суд України, окрім функції з перегляду рішень по суті, наділений функцією уніфікації судової практики з метою однакового застосування судами норм матеріального права¹⁴. К.В. Легких також зазначає, що заявник має чітко вказати розбіжності в правовій позиції суду касаційної інстанції в рішенні, щодо якого подана заява про перегляд, та в рішенні, на яке здійснюється посилання; по суті, в заяві має бути наведений деталізований критичний аналіз висновків суду касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь і застосування до них норм матеріального права та висвітлено неоднаковість, суперечливість таких висновків відносно один до одного¹⁵.

В.Т. Маляренко у коментарі до ст. 445 КПК обмежується зазначенням, що підстава, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, містить декілька ознак, які мають обмежувальний характер — вона застосовується у разі, якщо судом касаційної інстанції ухвалено різні за змістом рішення, в яких неоднаково застосовано саме норму закону України про кримінальну відповідальність за її формою вини і за кваліфікацією діяння у схожих між

¹² Див.: Кримінальний процес / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. — К., 2013. — С. 406.

¹³ Див.: Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. — К., 2014. — С. 585.

¹⁴ Див.: Кримінальне процесуальне право України: Навчальний посібник. За редакцією професорів В.Г. Гончаренка та В.А. Колесника. — К., 2014. — С. 492.

¹⁵ Див.: Там само. — С. 494.

¹¹ Див.: Дроздов О. Знач. праця. — С. 120—121.

собою суспільно небезпечних діяннях, які мають спільні риси за об'єктивною стороною і формою вини¹⁶.

Зауважимо, що при різній правовій кваліфікації кримінальних правопорушень має місце не неоднакове застосування одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність, а застосування різних кримінально-правових норм.

Ухваленням різних за змістом судових рішень, на думку В.М. Тертишника, розуміється винесення касаційною інстанцією неоднакових за змістом і юридичними висновками рішень у двох або більше кримінальних провадженнях, предметом розгляду яких були схожі за об'єктивною стороною суспільно небезпечні діяння¹⁷, з чим слід погодитись, оскільки саме у різній правовій кваліфікації подібних (тотожних, схожих, однакових) суспільно небезпечних діянь, тобто у кваліфікації за різними статтями (частинами статей) Особливої частини КК і виражається неоднакове застосування норм закону про кримінальну відповідальність до подібних, однакових суспільно небезпечних діянь.

Трохи докладніше розглядувані питання досліджувались лише у деяких джерелах. Зокрема, О.М. Дроздов пише, що неоднакове застосування одних і тих самих норм кримінального закону може полягати, зокрема:

– у різному тлумаченні судом (судами) касаційної інстанції змісту і сутності норм закону України про кримінальну відповідальність, що призвело до різних висновків про кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, про наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення;

– у різному застосуванні правил конкуренції правових норм при вирішенні колізій між ними з урахуванням юридичної сили цих правових норм, а також їх дії у часі, просторі та за колом осіб, тобто різному незастосуванню закону України про кримінальну відповідальність, який підлягав застосуванню;

– у різному визначенні предмета регулювання правових норм, зокрема, застосуванні різних правових норм для регулювання одних і тих самих правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосуванні цієї самої норми до аналогічних

відносин в інших випадках, тобто різному застосуванню кримінального закону, який не підлягав застосуванню. При цьому О.М. Дроздов зазначає, що у свою чергу, правильність застосування норми закону про кримінальну відповідальність (кваліфікація кримінального правопорушення) полягає у точності (адекватності) розуміння (визначення, тлумачення) змісту конкретної кримінально-правової норми, дійсності (об'єктивності) фактичних обставин певного суспільно небезпечного діяння та встановленні й визначенні співвідношення між фактичними ознаками суспільно небезпечного діяння та ознаками складу кримінального правопорушення¹⁸.

Подібними суспільно небезпечними діяннями слід розуміти діяння, у яких ознаки складу кримінального правопорушення є тотожними (ідентичними).

Статтею 458 КПК передбачено, що висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із судовим рішенням Верховного Суду України.

У зв'язку з цим виникає питання про те, що слід розуміти під приведенням своєї судової практики у відповідність із судовими рішеннями Верховного Суду України та чи має зворотню дію в часі правові позиції Верховного Суду України, викладені у його рішеннях, тобто чи повинні бути переглянуті (підлягають перегляду) судові рішення, які набрали законної сили, в яких судами дана інша кримінально-правова оцінка діянь засуджених?

При позитивній відповіді на це питання виникає інше питання — якими є процесуальні підстави і порядок перегляду судових рішень, які набрали законної сили?

Очевидно, що зазначену підставу слід передбачити у ст. 459 КПК як одну із нових підстав перегляду судових рішень за нововиявленими (новими) обставинами — за аналогією із

¹⁶ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. — Х., 2013. — С. 793.

¹⁷ Див.: Там само. — С. 585.

¹⁸ Див.: Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та інші; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. — Х., 2013. — С. 629. До слова зауважимо, що О.М. Дроздов говорить про неоднакове застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність, в той час як у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК йдеться про неоднакове застосування однієї і тієї ж норми закону про кримінальну відповідальність.

юридичною силою нового закону про кримінальну відповідальність.

Подібними суспільно небезпечними діями слід розуміти діяння, у яких ознаки складу кримінального правопорушення є тотожними (ідентичними). Крім того, як зазначається у рішенні Верховного Суду України від 15 листопада 2012 р. у справі № 5-15кс12, подібність суспільно небезпечних діянь за обсягом та змістом, як правило, повинна орієнтувати на однакове застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність щодо таких діянь та запобігати ухваленню різних за правовими наслідками судових рішень. У цьому сенсі подібність суспільно небезпечних діянь, які отримали неоднакову кримінально-правову оцінку в правозастосуванні, є (може бути) підставою для перегляду справи Верховним Судом України. Але слід мати на увазі, що така подібність не може бути вагомою підставою для визнання оспореного рішення незаконним лише тому, що у порівнюваному чи порівнюваних судових рішеннях одна й та сама норма закону про кримінальну відповідальність застосована інакше.

Ухваленням різних за змістом судових рішень слід розуміти неоднакові за правовими висновками рішення касаційного суду у двох або більше кримінальних провадженнях, предметом розгляду яких були подібні суспільно небезпечні діяння за конкретно визначеними нормами закону України про кримінальну відповідальність

Утім не є подібними суспільно небезпечні діяння, якщо, наприклад, в одному випадку між співучасниками мала місце попередня змова на вчинення умисного вбивства потерпілого, а в іншому випадку такої змови не було і дії особи щодо позбавлення життя потерпілого мали характер ексцесу виконавця, оскільки виходили за межі домовленості з іншим співучасником та не охоплювалися його умислом.

Ухваленням різних за змістом судових рішень слід розуміти неоднакові за правовими висновками рішення касаційного суду у двох або більше кримінальних провадженнях, предметом розгляду яких були подібні суспільно небезпечні діяння за конкретно визначеними нормами закону України про кримінальну відповідальність.

О.М. Дроздов акцентує увагу на тому, що: 1) питання призначення покарання пов'язані із застосуванням норм КК, що регламентують цілі, систему покарань, види, підстави, порядок

та межі призначення покарання особі, яка вчинила злочин. Таким чином, питання звільнення від кримінальної відповідальності пов'язані із застосуванням норм Загальної та Особливої частин КК, що регулюють матеріально-правові підстави, порядок та види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, звільнення від покарання пов'язано із застосуванням норм Загальної частини КК, що регламентують підстави звільнення від покарання особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74), внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74), у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74), у зв'язку з хворобою (ст. 80), на підставі закону України про амністію чи акта про помилування (ст. 85); 2) слід також мати на увазі, що постановлення касаційною інстанцією ухвали про скасування рішення судів нижчестоящих інстанцій і призначення нового судового розгляду не означає розгляду кримінальної справи по суті, а тому відповідні ухвали не можуть бути предметом перегляду в порядку, передбаченому гл. 33 розд. V КПК, на них не може здійснюватися посилання як на підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК¹⁹.

В.Ф. Гаєвий, Н.М. Ленчевська і Л.А. Хрушова звертають увагу на те, що у чинному законодавстві немає визначення поняття «неоднакове застосування норм закону про кримінальну відповідальність» ні в цілому, ні в частині, тому тлумачення цього терміна покладається на суди, які вирішують ці питання: на Вищій спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ на стадії надання допуску заяви до розгляду Верховним Судом України та на Верховний Суд України на стадії вирішення цієї заяви по суті, адже встановлення факту наявності зазначеної підстави має важливе процесуальне значення, оскільки є не лише передумовою ухвалення законного рішення, а й складовою його процедури.

На думку названих вчених, загальними сукупними елементами комплексного поняття «неоднакове застосування норм матеріального (кримінального) закону» судом касаційної інстанції є:

- складова діяльність уповноваженого суб'єкта — застосування правових норм, що здійснюється від імені держави і є обов'язковим

¹⁹ Див.: Там само. — С. 630.

для всіх, кому адресовано конкретний акт правозастосування;

– ексклюзивний суб'єкт — суд касаційної інстанції;

– предмет застосування — виключно одні і ті самі норми матеріального (кримінального) закону;

– чинність акта правозастосування — наявність законної сили рішення касаційної інстанції (не змінювалося і не скасовувалося);

– сфера застосування — схожі суспільно небезпечні діяння, крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та кримінальної відповідальності;

– процесуальні наслідки застосування судом касаційної інстанції норм матеріального закону — ухвалення різних за змістом судових рішень.

При цьому згадані вище вчені уточнюють, що не буде неоднаковим застосування норм кримінального права, якщо суд касаційної інстанції застосував різні норми матеріального права, різні нормативно-правові акти, що виключає можливість усунути розбіжності в їх застосуванні, різні міжнародні угоди, або одну й ту саму норму, але в одному випадку в редакції до внесення змін, а в іншому — після внесення змін.

Зауваживши, що порушуючи в заяві про перегляд рішення суду касаційної інстанції питання щодо скасування цього рішення, заявник повинен чітко визначити підстави для його скасування, названі вчені зазначають, що типовою помилкою, якої припускається заявник при зверненні до Верховного Суду України, є неврахування ними того, що така підстава для перегляду судових рішень, як неоднакове застосування судом касаційної інстанції (відповідно до ч. 1 ст. 445 КПК в редакції Закону № 192-VIII така підстава вже передбачена — *примітка автора*) норм процесуального права, КПК не передбачена. При цьому, на думку цих вчених, у заяві необхідно не лише вказати на конкретні, різні за змістом судові рішення, а й зазначити, у чому саме полягає різне застосування норм, які саме норми матеріального права суд застосував неоднаково, а також довести подібність правовідносин, а тому не можуть слугувати підтвердженням неоднакового застосування норм кримінального права судові акти Верховного Суду України, постановлені ним не як судом касаційної інстанції, а в порядку перегляду

судових рішень у зв'язку з винятковим провадженням, що діяв до 22 жовтня 2010 р., та що не є судовими рішеннями і тому не належать до тих джерел, якими може підтверджуватися факт неоднакового застосування норм матеріального права, інформаційні листи, постанови Пленуму Верховного Суду України²⁰.

Обставини у справах, рішення в яких порівнюється, мають бути не тільки подібними, а й однаковими за своєю суттю, а обставини кожного конкретного провадження мають визначальний вплив на думку щодо подібності суспільно небезпечних діянь, яка у різних рішеннях суду касаційної інстанції перевіряється Верховним Судом України

В.Ф. Гаєвий, Н.М. Ленчевська і Л.А. Хрустова зазначають, що згідно з визначенням, наданим Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, неоднакове застосування одних і тих самих норм матеріального права полягає, зокрема, у: різному тлумаченні судами змісту і сутності правових норм, що призвело до різних висновків про наявність чи відсутності суб'єктивних прав і обов'язків учасників відповідних правовідносин; різному застосуванні правил конкуренції правових норм при вирішенні колізій між ними, з урахуванням юридичної сили цих правових норм, а також їх дії у часі, просторі та за особами, тобто різне незастосування закону, який підлягає застосуванню; різному визначенні предмета регулювання правових норм, зокрема, в застосуванні різних правових норм для регулювання одних і тих самих правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосування цієї норми до аналогічних відносин в інших випадках; різному застосуванні закону, який не підлягав застосуванню; різному застосуванні правил аналогії права чи закону у схожих правовідносинах.

Зауваживши, що подібність суспільно небезпечних діянь є складовою підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК (в редакції від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI) названі вчені зазначають, що на предмет подібності, зокрема, можуть оцінюватися: сутнісні, якісні ознаки суспільно небезпечного діяння, їх об'єктивна та суб'єктивна сторони; не менше двох різних, але схожих між собою суспільно небезпечних діянь, і які мають спільні

²⁰ Див.: Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посіб. / ред. кол.: І.М. Козьяков, В.Т. Маляренко, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, О.Н. Ярмиш. — К., 2014. — С. 594—596.

ознаки (схожі за суб'єктивним складом, об'єктивною стороною, формою вини, наслідками тощо). Обставини у справах, рішення в яких порівнюється, мають бути не тільки подібними, а й однаковими за своєю суттю, а обставини кожного конкретного провадження мають визначальний вплив на думку щодо подібності суспільно небезпечних діянь, яка у різних рішеннях суду касаційної інстанції перевіряється Верховним Судом України.

Очевидно, що для вирішення питання про те, чи є подібними суспільно небезпечні діяння, за вчинення яких засуджені особи в оскаржуваному та наданих для порівняння судових рішеннях, та чи мало місце «неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь», про яке йдеться у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, а з 29 березня 2015 р. — щодо подібних правовідносин, необхідно з'ясувати і визначити зміст та ознаки зазначеного нормативного припису, тобто визначити, що законодавець мав на увазі, його формулюючи, і що фактично сформулював.

Визначаючи зміст та ознаки поняття «подібність суспільно небезпечних діянь», слід врахувати семасіологічне (семантичне, філологічне) значення слів «подібний», «подібно».

«Подібний — 1. Який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось. 2. Такий самий; такий, як той (про якого йде мова)».

«Подібно — 1. Прислівник до подібний 1. 2. Уживається при називанні кого-, чого-небудь, з ким-, чим порівнюється хтось, щось»²¹.

«Схожий — який має спільні або подібні риси з ким-, чим-небудь, таку саму вдачу, як хтось, нагадує когось, щось // Здається, як ніби // Властиве кому-небудь, в чийому-небудь звичаї»²².

На нашу думку, слід виокремити два види подібності суспільно небезпечних діянь, вчинених різними особами — повну подібність, тобто подібність за всіма ознаками відповідних складів злочинів, і неповну (часткову) подібність, тобто подібність не за всіма ознаками (подібність, схожість окремих ознак) складів злочинів, коли окремі з них є відмінними, несхожими. У п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК мається на увазі, очевидно, повна подібність суспільно небезпечних діянь.

Аналіз судових рішень, прийнятих (ухвалених) Верховним Судом України за наслідками

перегляду (розгляду) ним судових рішень, що набрали законної сили, з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, — неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, свідчить про те, що у більшості з них Верховний Суд України постановляв відмовити у задоволенні заяви скаржника (засудженого або його адвоката чи заяв того й іншого) у зв'язку з тим, що оскаржуване рішення суду касаційної інстанції і його рішення, надані для порівняння, на думку Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, не є подібними.

Як видається, інколи Верховний Суд України ухвалював наперед прогнозовані рішення, особливо у справах, які мали важливе соціально-політичне значення, однак належного обґрунтування зроблених ним висновків не давав.

Верховний Суд України у декількох своїх рішеннях (постановах, ухвалах) висловив своє розуміння подібності суспільно небезпечних діянь.

У постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2012 р. у справі № 5-8кс12 зазначається: «Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 400¹² Кримінально-процесуального Кодексу України підставами для перегляду судових рішень Верховним Судом України одночасно мають бути наявними: неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права при розгляді двох і більше справ; суспільно небезпечні діяння мають бути подібними; мають бути ухвалені різні за змістом судові рішення».

Неоднакове застосування одних і тих самих норм кримінального закону — це різне, відмінне, несхоже тлумачення, розуміння точного змісту (суті) норми кримінального закону.

Під подібними суспільно небезпечними діяннями належить розуміти два і більше різні (не менше двох), але схожі між собою суспільно небезпечні діяння, тобто такі суспільно небезпечні діяння, які мають спільні риси, ознаки (схожі за суб'єктивним складом, за об'єктивною стороною, формою вини, наслідками тощо)».

Наведена правова позиція відтворена у постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 жовтня 2012 р. у справі № 5-16кс12, від 7 лютого 2013 р. у справі № 5-29кс12 та деяких інших.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., Ірпінськ, 2009. — С. 1009.

²² Там само. — С. 1442.

М.Є. Короткевич,
суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

П.В. Пушкар,
доцент юридичного факультету
Київського національного універ-
ситету імені Тараса Шевченка,
старший юрист Секретаріату
Європейського суду з прав людини,
секретар медіаторів Ради Європи,
адвокат,
кандидат юридичних наук

S u m m a r y

The article gives an analysis of the case law of the ECtHR on applying Article 5 of the European Convention on Human Rights. It highlights methodical and doctrinal views on comprehension of such an exceptional preventive measure as detention

Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини ¹

Свобода ніколи не походить від держави. Свобода завжди походить від її суб'єктів. Історія свободи — це завжди історія обмеження повноважень органів влади, а не їх розширення.

Томас Вудроу Вілсон

Визнання людини, її прав і свобод головною соціальною цінністю суспільства — ознака демократичної та цивілізованої держави загалом, а також її апарату зокрема. Порушення ж основоположного права людини на свободу та особисту недоторканність, особливо системні, є індикатором перетворення держави на тоталітарну або поліцейську. З огляду на це права та свободи людини повинні гарантуватися не тільки на найвищому законодавчому рівні, а й знаходити ефективну реалізацію в практичній діяльності державних органів, побудованих на такому ліберальному принципі приватного права, як «людині дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Актуальність цієї статті зумовлена великою кількістю рішень ЄСПЛ щодо України, у яких ЄСПЛ встановив порушення права на свободу та особисту недоторканність державою Україна та, зокрема, її судовими органами

Держава ж як цілісне та комплексне утворення зобов'язана утримуватися від свавільних дій, забезпечуючи неухильне дотримання такого принципу публічного права, як «органи державної влади зобов'язані діяти лише у спосіб, передбачений законом», а межі дискреційних повноважень органів влади мають бути чітко окреслені межами закону: як матеріального, так і процесуального. При цьому процесуальний закон має визначати інструментарій, за допомогою якого особа може належно захистити свої права, збалансовуючи нерівність сторін кримінального провадження, що *де факто* існує, а саме: між державою

¹ Думки, висловлені у статті, належать авторам і не відображають офіційну думку Європейського суду з прав людини та секретаріатів — цього Суду і Ради Європи.

з її громіздким апаратом кримінального переслідування та людиною. Такий доктринальний підхід є фундаментальним з точки зору обмеження прав особи, які передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі — Конвенція) та судовою практикою Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Систематичне необґрунтоване застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, має негативні наслідки, серед яких не тільки порушення права на свободу та особисту недоторканність у зв'язку з тривалим чи неправомірним з точки зору ст. 5 Конвенції триманням під вартою, але і можливе порушення абсолютної заборони застосування тортур та нелюдського поводження через умови тримання під вартою або ненадання належної медичної допомоги

Одним із обмежень права на свободу та особисту недоторканність є діяльність держави, пов'язана зі здійсненням правосуддя у кримінальних справах. У цій статті автори розглядають обмеження прав людини з огляду на кримінально-процесуальну діяльність правоохоронних та судових органів. З метою розкриття, зокрема, поняття «конфлікт між правом на свободу та особисту недоторканність та підставами обмеження цього права» буде розглянуто такі доктринальні та практичні питання, як юридичний зміст права на свободу та особисту недоторканність, національне регулювання допустимості обмеження свободи людини, право на свободу та особисту недоторканність у судовій практиці ЄСПЛ із застосування ст. 5 Конвенції. Автори також запропонують деякі висновки щодо змісту обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність особи відповідно до ст. 5 Конвенції.

Зазначимо, що актуальність цієї статті зумовлена великою кількістю рішень ЄСПЛ щодо України, у яких ЄСПЛ встановив порушення права на свободу та особисту недоторканність державою Україна та, зокрема, її судовими органами. Так, щодо України ЄСПЛ з 1997 р. до сьогодні постановив 109 рішень, які стосуються порушення ст. 5 Конвенції. Серед них і постановлені у 2013—2014 рр. за спрощеною процедурою комітетом із трьох суддів, що свідчить про тривіальність, системність та повторюваність порушень, оскільки комітети ЄСПЛ при розгляді таких справ застосовують установлену практику ЄСПЛ. Також тільки у 9 справах ЄСПЛ не визнав порушень при доведенні заяви до відома уряду, частковому визнанні прийнят-

ності або неприйнятності заяв. Тобто тематика скарг осіб щодо неналежного застосування ст. 5 Конвенції у практиці ЄСПЛ є актуальною для України.

Зазначене питання також цікаве з огляду на застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі, оскільки їх застосування на практиці пов'язано не тільки з такими підставами обмеження свободи підозрюваного чи обвинуваченого, як можливість уникнення ним слідства та суду, перешкоджання встановленню істини у справі або ведення злочинної діяльності, а також із забезпеченням виконання вироку у кримінальній справі². Крім того, на практиці існувала презумпція, відповідно до якої будь-яке кло-

тання про застосування запобіжного заходу задовольнялося автоматично: і прокурор, і суддя застосовували обмеження свободи тільки законним шляхом, виконуючи формальні вимоги матеріального та процесуального законів. Тобто постановляючи рішення про наявність підстав для тримання під вартою. Інакше б вважалося, що особу було б піддано «завідомо незаконному арешту»³. Про таке автоматичне задоволення клопотань про застосування запобіжних заходів на практиці свідчить і судова статистика, згідно із даними якої такий запобіжний захід, як застава, майже не застосовується, а клопотання про тримання під вартою задовольняються у 90 % випадків. Наприклад, запобіжний захід у вигляді застави у 2014 р. застосовувався не часто (можливо, це пов'язано із занадто високими сумами, що можуть вноситися як застава, часто непропорційними матеріальному стану особи; іншою підставою може бути складність самого процесу її внесення). Так, у 2014 р. українські суди під заставу звільнили 151 особу [753 особи]⁴. Клопотань про застосування запобіжних заходів розглянуто близько 50 тис. [58,5 тис.], з яких 86 [89,8] відсотків задоволено (43,3 тис.)⁵.

Слід зазначити, що систематичне необґрунтоване застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, має негативні наслідки, серед яких не тільки порушення права на свободу та особисту недоторканність у зв'язку з тривалим чи неправомірним з точки зору ст. 5

² Див.: Юридичний словник. За ред. В.Г. Гончаренко. — К., 2005. — С. 147.

³ Див.: Юридический справочник для населения. Юридическая литература. — М., 1973. — С. 21.

⁴ Тут і далі у квадратних дужках зазначено відповідні дані за 2013 р.

⁵ http://court.gov.ua/sudova_statystyka/ghjhghjghjghjghjghj/

Конвенції триманням під вартою, але і можливе порушення абсолютної заборони застосування тортур та нелюдського поводження через умови тримання під вартою або ненадання належної медичної допомоги⁶, і таких прав, як право на життя (ст. 2 Конвенції) або право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції).

В усіх зазначених вище випадках відповідальність за неналежне застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі судом або суддею нестиме держава в цілому, а отже, такі дії можуть призвести не тільки до порушення норм національного законодавства⁷, частиною якого є Конвенція, а практику ЄСПЛ відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV) суди застосовують як джерело права, але й до відповідальності держави за порушення її міжнародно-правових зобов'язань⁸.

I. Зміст права на свободу та особисту недоторканність

Право на свободу належить до основоположних природних прав людини. Неможливо уявити сучасну демократію, де б його заперечували або нехтували ним. Реальне визнання права людини на свободу та особисту недоторканність, забезпечення цього права через закріплення в законодавстві та його захист судом, недопустимість свавілля держави у процесі реалізації його особою — одне із зобов'язань будь-якої демократичної держави у сфері прав людини. Серед зобов'язань держави також згідно зі ст. 5 Конвенції — і надання необхідного захисту від незаконного обмеження права на особисту недоторканність, запобігання незаконному втручанню у право на свободу, а також втручання у ситуацію позбавлення свободи приватними особами⁹.

⁶ Такі проблеми для України мають системно-структурний характер, відповідно до практики ЄСПЛ та на думку авторів потенційна можливість порушення прав особи за статтями 2, 3 чи 8 Конвенції має братися до уваги при обранні запобіжного заходу (див. рішення ЄСПЛ від 28 березня 2006 р. у справі «Мельник проти України» (стосовно захворювання на туберкульоз) та від 14 березня 2013 р. у справі «Салахов і Ісламова проти України» (стосовно тримання під вартою особи, що мала ВІЧ-інфекцію, за незначний злочин — крадіжку мобільного телефону)).

⁷ Тут і далі «національне законодавство» вживається у значенні «законодавство держави», у контексті статті — «законодавство України».

⁸ Див.: Лукашук І.І. *Міжнародне право в судах державств.* — СПб., 1993. — С. 80—87.

⁹ Див.: Путівник статтю 5 Конвенції // http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf

Україна історично визнавала право на свободу та особисту недоторканність. Зокрема, в Конституції Української Народної Республіки 1918 р. як основоположне право, захищене судом, і з виключенням щодо злочинів вчинених *in flagrante*: «Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку. Але і в таких разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання» (ст. 13 Статуту про державний устрій, права і вільності УНР). Цим правом нехтували за радянських часів, незважаючи на його декларативне закріплення у різних нормативних актах радянського періоду¹⁰, рівень втручання у право на свободу часто обґрунтовувався критеріями, пов'язаними із правом та законом¹¹. Особливу роль у становленні та утвердженні беззаконня та свавільного обмеження свободи осіб відігравали органи прокуратури, які фактично усунули суди від обов'язку зі здійснення правосуддя і, зокрема, вирішення питання про обмеження свободи. Роль же суду та судді була досить формальною за широких дискреційних повноважень, наданих прокурорам, з надання процесу здійснення правосуддя видимості законності на всіх його процесуальних стадіях: слідства, віддання до суду, судового розгляду¹². Таке, на нашу думку, накладання повноважень судів і фактично квазісудових повноважень прокуратури спричиняє проблеми у взаємодії та функціонуванні судової влади і сьогодні. Аналогічного висновку дійшла і Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) щодо проектів законів «Про прокуратуру»¹³.

Сучасна українська держава визнає людину на рівні Основного Закону найвищою соціальною цінністю й забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, відповідно, є керівним принципом діяльності правоохоронних органів, оскільки саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, голов-

¹⁰ «Гражданам СССР обеспечивается неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как по постановлению суда или с санкции прокурора» (ст. 127 Конституции РСФСР 1936 р.) та «... Гражданам СССР гарантируется неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как на основании судебного решения или с санкции прокурора» (ст. 54 Конституции РСФСР 1977 р.).

¹¹ Див.: Peter H. Solomon. *Soviet criminal justice under Stalin.* — CUP, 1996. — С. 111—153, 404—447.

¹² Див., напри.: <http://www.gp.gov.ua/ua/urs.html>

¹³ <http://www.venice.coe.int/webformsdocuments/?country=47&year=all>

ний обов'язок якої — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України).

Право людини на свободу є основоположним, проте не є абсолютним. Згідно зі ст. 5 Конвенції воно може бути обмежено тільки відповідно до закону за наявності однієї з підстав, передбачених у п. 1 ст. 5 Конвенції, перелік яких є вичерпним

Разом із тим держава як форма організації суспільства діє також в інтересах та на захист загальних суспільних інтересів. У процесі такої діяльності так чи інакше може виникати конфлікт між індивідуальним і суспільним чи державним інтересами. Одним із таких суспільних інтересів є здійснення правосуддя у кримінальних справах. Серед завдань кримінального провадження, зокрема, — і охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України; далі — КПК).

Право людини на свободу є основоположним, проте не є абсолютним. Згідно зі ст. 5 Конвенції воно може бути обмежено тільки відповідно до закону за наявності однієї з підстав, передбачених у п. 1 ст. 5 Конвенції, перелік яких є вичерпним. Тлумачення ж самого права на свободу та особисту недоторканність як ЄСПЛ, так і національними судовими органами, які застосовують практику ЄСПЛ як джерело права, має здійснюватися на підставі принципів обмежувального або адекватного тлумачення, тобто з суворим дотриманням змісту ст. 5 Конвенції, а також ураховуючи те, що згідно зі статтею це право є основоположним, а метою положень зазначеної статті є запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі.

Обираючи такий запобіжний захід, важливо його застосовувати як виняток із загального правила «презумпції на користь свободи особи»

Напевно, найбільш відомий суспільству засіб обмеження свободи особи — це тримання її під вартою як запобіжний захід, що застосовується до особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, під час досудового розслідування та/або під час судового провадження. Разом із тим, обираючи такий запобіжний захід, важливо його застосовувати як виняток із загального правила «презумпції на користь свободи особи». Така презумпція, відповідно до доктринальних положень європейського права у галузі прав

людини (право Європейського Союзу та судова практика ЄСПЛ), має застосовуватися як домінуючий керівний принцип, від якого має «відштовхуватися» суддя чи суд при вирішенні питання про обмеження свободи особи, тобто при застосуванні винятку із загального правила — недоторканності та свободи особи.

II. Законодавче регулювання допустимості обмеження свободи в Україні

Підвалини унормування в Україні меж допустимості обмеження свободи людини в галузі кримінального судочинства закладено на конституційному рівні й передбачено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (частини 2 та 3 ст. 29 Конституції).

Зазначені конституційні положення знайшли відображення в нормах процесуального закону — КПК, який однією із загальних засад кримінального провадження визначає також забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (п. 5 ч. 1 ст. 7 КПК). Таким чином, особливого значення набувають норми КПК, які визначають межі допустимості та законну процедуру взяття та тримання під вартою особи, яка не засуджена на підставі вироку суду до позбавлення волі, а лише підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі держава, виходячи із презумпції на користь свободи особи, позбавляє її свободи, хоча щодо неї діє презумпція невинуватості (ст. 62 Конституції).

Так, згідно зі ст. 131, ч. 1 ст. 176 КПК тримання під вартою є запобіжним заходом забезпечення кримінального провадження, який застосовується з метою досягнення дієвості цього провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 132

КПК застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

При цьому тримання під вартою — найбільш суворий винятковий запобіжний захід, який застосовується слідчим суддею, судом лише у разі, якщо слідчий, прокурор доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам (ч. 3 ст. 176 КПК).

Вичерпний перелік запобіжних заходів визначено у ч. 1 ст. 176 КПК і такими є, окрім тримання під вартою, також особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт. Мета застосування загалом усіх запобіжних заходів — забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;

2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ч. 1 ст. 177 КПК).

Окремо в ч. 2 ст. 177 КПК передбачено підстави для застосування запобіжного заходу,

якими є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 цієї статті.

Щодо тримання під вартою, то ч. 1 ст. 183 КПК прямо передбачає, що цей запобіжний захід є **винятковим і застосовується лише у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам**, передбаченим ст. 177 цього Кодексу. Винятки з цього правила передбачені ч. 5 ст. 176 КПК, згідно з якою до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109—114¹, 258—258⁵, 260, 261 Кримінального кодексу України, може бути застосований лише такий запобіжний захід, як тримання під вартою.

Ключем до застосування Конвенції на національному рівні є її застосування через здійснення правосуддя у конкретних справах

З огляду на зазначене вище обрання щодо підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення особи такого виняткового запобіжного заходу, як тримання під вартою, вимагає від слідчого судді чи суду комплексного підходу до вивчення наданих сторонами кримінального провадження матеріалів та оцінки в сукупності всіх його обставин. Окремо уваги заслуговує наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК. Саме визначення тримання під вартою як виняткового запобіжного заходу покладає на слідчого суддю, суд обов'язок щодо належного мотивування ухвал як про його застосування, так і про відмову в задоволенні відповідного клопотання прокурора.

При цьому вирішення слідчим суддею, судом питання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не повинно обмежуватися лише приписами національного кримінального процесуального законодавства. Обов'язковому застосуванню підлягають норми Конвенції та практика ЄСПЛ як джерела права. Зокрема, суди при розгляді справ керуються такими засадами кримінального провадження, як законність та верховенство права, виходячи із положень Конвенції та практики ЄСПЛ (статті 8—9 КПК).

Виникає запитання: чи можливо досягти рівня так би мовити «абсолютної відповідно-

сті» національного законодавства тієї чи іншої держави приписам Конвенції та чи забезпечить така відповідність державу від можливого порушення права, гарантованого ст. 5 Конвенції? Напевно, що ні, оскільки ключем до застосування Конвенції на національному рівні є її застосування через здійснення правосуддя у конкретних справах.

Розуміння механізмів тлумачення та застосування норм Конвенції ЄСПЛ в конкретних випадках може слугувати дороговказом національним судам при тлумаченні та застосуванні кримінального процесуального законодавства

Відповідаючи на зазначене запитання, процитуємо професора Джеремі Макбрайда, відомого експерта з прав людини: «Цілком імовірно, що кримінальне процесуальне законодавство тієї чи іншої держави-учасниці Конвенції інкорпорує та відображає більшість, а можливо й усі вимоги Конвенції в галузі кримінального процесу. Проте при розв'язанні питання про дотримання норм Конвенції вирішальною буде все ж практика їх застосування. Розуміння механізмів тлумачення та застосування норм Конвенції ЄСПЛ в конкретних випадках може слугувати дороговказом національним судам при тлумаченні та застосуванні кримінального процесуального законодавства, забезпечуючи тим самим дотримання загалом вимог ст. 1 Конвенції, яка гарантує забезпечення державами визначених у ній прав і свобод»¹⁴.

При застосуванні Конвенції слід пам'ятати, що вона повинна сприйматися не як сукупність окремих норм, а як єдине ціле для забезпечення справедливого балансу між суспільним інтересом та вимогами захисту основних прав особи. Таким чином, слідчі судді, суди при вирішенні цього питання повинні не тільки формально керуватися приписами КПК як вітчизняного закону, а в кожному конкретному випадку оцінювати допустимість позбавлення особи свободи з огляду на те, як тлумачить та застосовує ст. 5 Конвенції ЄСПЛ, який напрацював у цій сфері значний пласт практики, у тому числі й за результатами розгляду справ за заявами проти України, в багатьох випадках констатувавши порушення Україною ст. 5 Конвенції¹⁵.

Конвенція як нормативний документ складається з абстрактних оціночних понять і категорій. Розуміння змісту її норм для практичного застосування відбувається через їх тлумачення та застосування ЄСПЛ (ст. 32 Конвенції), на підставі правил тлумачення міжнародних угод, вироблених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів

III. Судова практика щодо застосування ст. 5 Конвенції

Основоположне право кожної людини на свободу та особисту недоторканність закріплено у ст. 5 Конвенції, відповідно до п. 1 якої нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- е) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Зрозумілою і такою, що не потребує доведення, є теза про те, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, передбачений ст. 183 КПК, — це позбавлення особи свободи¹⁶. Отже, держава шляхом постановлення слідчим суддею, судом відповідної ухвали про застосування цього запобіжного заходу обмежує право

¹⁴ Джеремі Макбрайд. Права человека и уголовный процесс. Практика Европейского суда по правам человека. — М., 2011. — С. 13. (Переклад авторів).

¹⁵ <http://www.minjust.gov.ua/19615>

¹⁶ Таким же обмеженням свободи можна вважати і домашній арешт або будь-яке фізичне обмеження пересування особи з заборорою перебувати або залишати межі певної території.

особи на свободу та особисту недоторканність, гарантоване ст. 5 Конвенції. Тому держава в особі суду повинна неухильно додержуватися закладеного в зазначеній статті Конвенції презумпції на користь свободи і застосовувати обмеження свободи як винятковий запобіжний захід процесуального примусу у кримінальному процесі, а також вимог законності позбавлення свободи, яка з точки зору практики ЄСПЛ охоплює як елементи дотримання закону, в тому числі і процесуального, так і елементи, пов'язані із якістю закону як такого.

ЄСПЛ відповідно до усталеної практики зазначив, що особиста свобода повинна бути правилом, а позбавлення свободи до рішення суду — суворим винятком

Нагадаємо, що сама по собі Конвенція як нормативний документ складається з абстрактних оціночних понять і категорій. Розуміння змісту її норм для практичного застосування відбувається через їх тлумачення та застосування ЄСПЛ (ст. 32 Конвенції), на підставі правил тлумачення міжнародних угод, вироблених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Таким чином та з огляду на приписи Закону № 3477-IV слідчим суддею та судом повинна застосовуватися усталена практика ЄСПЛ, сформована в його рішеннях за результатами розгляду справ за заявами про порушення ст. 5 Конвенції.

Аналіз рішень ЄСПЛ, які ілюструють вимоги Конвенції у сфері дії кримінального процесуального законодавства, вкотре свідчить, що сам по собі текст Конвенції недостатній для розуміння механізму її дії. Він приводиться в дію через тлумачення положень Конвенції у рішеннях ЄСПЛ (до вступу в силу у листопаді 1998 р. Протоколу № 11 до Конвенції — також у рішеннях Європейської комісії з прав людини). Обставини конкретних справ, розглянутих ЄСПЛ та Європейською комісією з прав людини, дають змогу зрозуміти, як саме положення Конвенції можуть застосовуватися в конкретних ситуаціях¹⁷.

Проаналізувавши рішення ЄСПЛ у справах, в яких вирішувалося питання про наявність порушення права на свободу та особисту недоторканність, гарантованого ст. 5 Конвенції, можна дійти таких висновків:

1. Основна мета ст. 5 Конвенції — запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню свободи (див., напр., рішення ЄСПЛ

від 3 жовтня 2006 р. у справі «МакКей проти Сполученого Королівства»). Як зазначив ЄСПЛ у рішеннях, наприклад, від 18 червня 1971 р. у справі «Де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії»¹⁸, від 29 березня 2010 р. у справі «Медведев та інші проти Франції»¹⁹, від 18 березня 2008 р. у справі «Ладент проти Польщі» право на свободу та особисту недоторканність — найважливіше у демократичному суспільстві в розумінні Конвенції. Особиста свобода є основоположною свободою, якою повинен мати змогу користуватися кожен. Позбавлення або обмеження свободи ймовірно матиме прямий і негативний вплив на здійснення багатьох інших прав. Звідси впливають основні принципи, які ЄСПЛ застосовує при розгляді справ за ст. 5 Конвенції, і, насамперед, принцип презумпції свободи²⁰.

2. Тлумачення принципу презумпції свободи ЄСПЛ розпочинає передусім з того, що наголошує: особа може бути позбавлена свободи лише у виняткових випадках, визначених п. 1 ст. 5 Конвенції. Перелік цих випадків є вичерпним і тлумачиться дуже вузько і таке їх тлумачення відповідає меті ст. 5 Конвенції — захисту особи від свавілля держави (див., напр., рішення ЄСПЛ від 6 квітня 2000 р. у справі «Лабіта проти Італії»²¹, від 30 квітня 2013 р. у справі «Тимошенко проти України»²²). У рішенні від 4 травня 2006 р. у справі «Амбрушкевич проти Польщі»²³ ЄСПЛ відповідно до усталеної практики зазначив, що особиста свобода повинна бути правилом, а позбавлення свободи до рішення суду — суворим винятком.

3. Тримання особи під вартою має відповідати вимогам закону. При цьому ЄСПЛ відсилає до національного законодавства і перевіряє додержання встановленої таким законодавством процедури позбавлення особи свободи. Згідно із практикою ЄСПЛ для того, щоб відповідати вимогам законності, тримання під вартою повинно здійснюватися «відповідно до процедури, передбаченої законом». Це означає, що тримання під вартою має відповідати матеріальним і процесуальним нормам національ-

¹⁸ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_161

¹⁹ <http://precedent.in.ua/index.php?id=1281597314>

²⁰ Див.: Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: Монографія. — Ніжин, 2013. — С. 82.

²¹ <http://hudoc.echr.coe.int>

²² http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_924

²³ <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁷ Див.: Джереми Макбрайд. Зазнач. праця. — С. 11.

ного чи, коли це доречно, міжнародного права (див., напр., рішення ЄСПЛ від 29 березня 2010 р. у справі «Медведев та інші проти Франції»).

4. ЄСПЛ визнає, що тлумачення та застосування національного права є прерогативою органів державної влади, особливо судів, але зауважує, що ситуація є іншою у випадках, коли недотримання такого законодавства призводить до порушення Конвенції. У справах, в яких розглядається питання щодо п. 1 ст. 5 Конвенції, ЄСПЛ перевіряє дотримання національного законодавства (див., напр., рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 р. у справі «Креанге проти Румунії», від 28 березня 2000 р. у справі «Барановський проти Польщі», від 24 травня 1996 р. у справі «Бенхем проти Сполученого Королівства»). При цьому ЄСПЛ враховує таку правову ситуацію із з'явником, якою вона була у відповідний момент (див., напр., рішення ЄСПЛ від 19 жовтня 2000 р. у справі «Влох проти Польщі») ²⁴.

ЄСПЛ зауважує, що позбавлення свободи може відповідати вимогам внутрішнього права, проте бути свавільним у розумінні Конвенції, порушуючи тим самим її положення

5. Національний закон повинен відповідати стандарту якості, прийнятому у практиці ЄСПЛ. При застосуванні обмеження свободи особливо важливо додержуватися загального принципу правової визначеності. Умови обмеження свободи повинні бути чітко визначені у внутрішньому законодавстві. Крім того, й сам закон має бути передбачуваним у своєму застосуванні для дотримання стандарту законності, встановленому Конвенцією. Цей стандарт вимагає, аби усі закони були виписані законодавцем якомога точно, а отже, дозволяли б особі (в разі необхідності користуючись юридичною порадою) в розумній мірі та за певних обставин передбачити наслідки застосування певних положень закону, які можуть бути результатом її конкретних дій (див., напр., рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 р. у справі «Креанге проти Румунії», від 29 березня 2010 р. у справі «Медведев та інші проти Франції»). Положення, які тлумачаться національною владою непослідовно, не відповідають стандарту якості закону, передбаченому Конвенцією (див., напр., рішення ЄСПЛ від 11 жовтня 2007 р. у справі «Насруллоєв проти Росії», від 31 липня 2000 р. у справі «Єчус проти

Литви» ²⁵). Таким чином, ЄСПЛ завжди оцінює відповідність національного закону вимогам Конвенції. Проте, окремо слід звернути увагу на те, що самої по собі такої відповідності недостатньо для забезпечення від можливого порушення права особи на свободу діями державних органів.

6. Будь-яке позбавлення свободи має узгоджуватися з метою захисту особи від свавілля (див., напр., рішення ЄСПЛ від 4 квітня 2000 р. у справі «Вітольд Литва проти Польщі»). У практиці ЄСПЛ поняття «свавілля» з точки зору п. 1 ст. 5 Конвенції розуміється не просто як недотримання національного законодавства. ЄСПЛ зауважує, що позбавлення свободи може відповідати вимогам внутрішнього права, проте бути свавільним у розумінні Конвенції, порушуючи тим самим її положення (див., напр., рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 р. у справі «Креанге проти Румунії», рішення від 19 лютого 2009 р. у справі «А. та інші проти Сполученого Королівства» ²⁶).

7. Принципи, що стосуються поняття «свавілля» або «свавільного обмеження свободи особи», ЄСПЛ розглянув у справі «Сааді проти Сполученого Королівства». У рішенні від 11 липня 2006 р., постановленому у цій справі, ЄСПЛ зауважує, що він не напрацював у своїй практиці єдиного визначення переліку дій, які можуть вважатися «свавіллям» державних органів щодо позбавлення особи свободи. Це обумовлено тим, що ЄСПЛ доходить відповідних висновків, виходячи з конкретного випадку позбавлення свободи, визначеного п. 1 ст. 5 Конвенції, та обставин кожної окремої справи.

Відповідно до висновку ЄСПЛ у рішенні від 4 травня 2006 р. у справі «Амбрушкевич проти Польщі» термін «в порядку, встановленому законом», який вживається у п. 1 ст. 5 Конвенції, присвячений обов'язку додержуватися як правил по суті справи (матеріального закону), так і процедур (процесуального закону). Зазначений термін слід розуміти виходячи із суті національного законодавства, яке повинна тлумачити й застосовувати насамперед національна влада, зокрема, суди. Проте правомірність тримання під вартою, згідно із національним законодавством, хоча і суттєвий, але не вирішальний критерій. Як зазначає ЄСПЛ, він повинен бути впевнений у тому, що тримання підозрюваного під

²⁴ Див.: Посібник зі статті 5. Право на свободу та особисту недоторканність. Стаття 5 Конвенції. — С. 8. // http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf

²⁵ Див.: Там само. — С. 8.

²⁶ Див.: Там само. — С. 9.

вартою протягом періоду, який розглядається, відповідає меті п. 1 ст. 5 Конвенції, а саме: захисту особи від будь-якого незаконного позбавлення свободи.

Позбавлення особи свободи — це не лише її ув'язнення внаслідок призначення покарання у виді позбавлення волі за вчинений цією особою злочин на підставі обвинувального вироку суду. Позбавлення свободи може бути правомірним також у зв'язку із застосуванням процедури так званого «попереднього або досудового ув'язнення» — в Україні це процедура застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. ЄСПЛ вважає її процедурою у сфері регулювання підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, яким передбачено, що позбавлення свободи допустиме у випадку законного арешту або затримання особи, здійсненого з метою допрова-

дження її до компетентного судового органу за наявності обгрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обгрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Отже, у ст. 5 Конвенції зосереджено увагу на питанні свободи осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, що є важливим зобов'язанням держави на стадії попереднього затримання та взяття таких осіб під варту, а також щодо тривалості попереднього ув'язнення на наступних стадіях кримінального переслідування та судочинства²⁷.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

²⁷ Див.: Джереми Макбрайд. Зазнач. праця. — С. 16.

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей/матеріалів обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файла .rtf або .doc, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1,5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10×15 см), віддруковані на фотопaperі без тиснення або записані на електронному носії (формат відповідного файла .jpg, розподільна здатність зображення 300 dpi), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі в місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництву на обробку та зберігання персональних даних. Люстрації (фотографії) до тексту також мають супроводжуватися відповідними підписами.

Згідно із чинною постановою Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. №7-05/01 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукові стат-

ті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долується анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри ВНЗ чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та ін., видавництво, рік і місце видання, загальну кількість сторінок або

номер сторінки, з якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопію титульних сторінок цих видань. Нумерація виносков має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомчих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та змін і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим виданням до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише за умови, якщо буде визнано доцільним їх доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням з автором.

Вітаємо колег!

18 липня виповнилося 75 років
судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженому юристу України

**Кисельову
Олександрю Антоновичу.**

На посаді судді він працював 20 років, 10 із яких —
у Верховному Суді України.

21 липня — 65 років
судді Верховного Суду України,
заслуженому юристу України

Таран Тетяні Степанівні.

Стаж її роботи на посаді судді становить 25 років,
із них 8 — у Верховному Суді України.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.
За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають
автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом голови
редакційної колегії з обов'язковим посиланням на
джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF)
можна ознайомитися на офіційному web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109

м. Київ

01043

Телефони:

відповідальний секретар

(44) 253-9965

група технічного забезпечення

(44) 253-0687

Редактори:

А.В. Гончарук

К.С. Мусієнко

П.О. Мусієнко

О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко

Фото:

Г.М. Безсмертна

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38, кв. 1

м. Київ

04073

Телефон: (44) 468-3131

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»

вул. Кирилівська, 476

м. Київ

04080

Телефон (факс): (44) 227-7817

Підписано до друку 23.07.2015.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 15-359.

Наклад 1250 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014. — 608 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015. — 728 с.

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

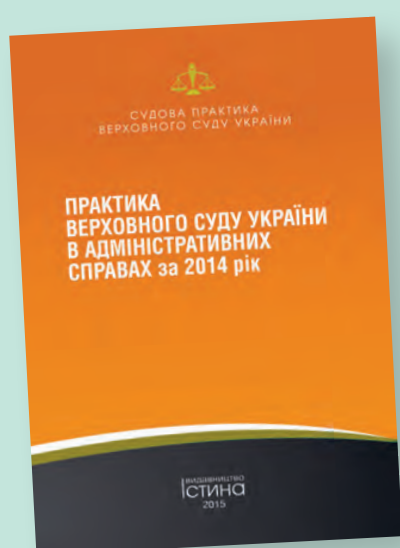
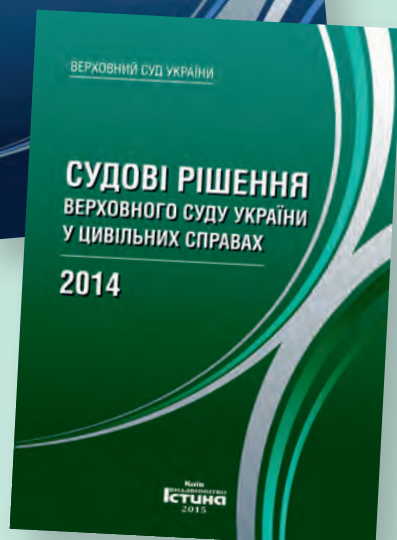
Видання розраховані на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Практика Верховного Суду України в адміністративних справах за 2014 рік. — К., 2015. — 212 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права у спірних правовідносинах. До того ж до збірника включено прийняті у той же період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права. Також у збірнику міститься класифікатор справ адміністративної юрисдикції, розроблений Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України.

Видання розраховане на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**